

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Pedagogická fakulta

Katedra pedagogiky a psychologie

Bakalářská práce

Problémy integrace romské populace

Vedoucí práce: Mgr. Tomáš Fantyš

Autor práce: Markéta Jarošová

Studijní obor: Sociální pedagogika, kombinovaná forma

2015

Prohlášení

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě fakultou elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

Datum: 5. 1. 2015

Markéta Jarošová

Poděkování

Děkuji vedoucímu bakalářské práce Mgr. Tomáši Fantyšovi za odborné vedení, cenné rady a připomínky, které mi pomohly při psaní této bakalářské práce.

Rovněž děkuji respondentům za projevovou vstřícnost, jež mi byla velmi nápomocna při zpracování praktické části bakalářské práce.

Abstrakt

Klíčová slova: Romové, romská menšina, většinová společnost, sociální vyloučení, vzdělávání, integrace, strategie integrace

Bakalářská práce se zabývá negativními trendy, s nimiž se potýká romská menšina. Teoretická část představuje problémy značné části Romů v České republice, a to především v oblastech zaměstnanosti, bydlení, vzdělávání, sociálních služeb a sociálně patologických jevů. Zvláštní pozornost věnuje strategiím integrace. Praktická část mapuje osobní zkušenosti vybraných respondentů s problémy ve výše definovaných oblastech, které brání úspěšné integraci. V závěru srovnávám výsledky vlastního výzkumu se strategiemi, jež by nastartovaly pozitivní změny vedoucí k postupnému odstraňování rozdílů, napětí a nedorozumění mezi Romy a většinovou populací.

Abstract

Key expressions: Roma population, Roma minority, majority, social exclusion, education, integration, integration strategy

This Bachelor thesis deals with the negative trends the Roma minority is facing. The theoretical part introduces the problems of the majority of Roma people in the Czech Republic especially in the areas of employment, housing, education, social services and socio-pathological phenomena. The main focus is on the integration strategy. The practical side surveys the personal experience of chosen respondents in the above defined areas, which prevent a successful integration. The conclusion confronts the results of my research with the strategies, which could start positive changes leading to a gradual elimination of differences, tensions and misunderstanding between the Roma population and the majority of society.

Obsah

Úvod	8
1 Z historie Romů.....	10
1.1 Původ slova Rom a začátky jeho užívání	10
1.2 Putování z Indie do Evropy a po Evropě.....	10
1.3 Romové na území Čech a Moravy	13
1.4 Romové a holocaust	14
1.5 Poválečné poměry	15
2 Rok 1989 – skok do přítomnosti	16
2.1 Postoje k Romům a romské menšině	18
2.2 Romská duše.....	19
2.3 Romové jako sociálně vyloučená skupina	21
2.4 Indikátory sociálního vyloučení	22
2.5 Podoby sociálního vyloučení Romů.....	22
2.5.1 Omezený přístup na trh práce, nezaměstnanost	23
2.5.2 Chudoba a nízké příjmy	24
2.5.3 Problematika bydlení.....	25
2.5.4 Omezený přístup ke službám	26
2.5.5 Romové a sociálně patologické jevy.....	26
3. Vzdělávání romských dětí.....	29
3.1 Výchova v tradiční romské rodině	29
3.2 Romské dítě v české škole	30
4 Koncepce integrace romské populace.....	33
4.1 Strategie romské integrace do roku 2020	35
4.1.1 Klíčové tematické cíle Strategie.....	36
4.1.2. Podpora Romů jako svébytné národnostní menšiny, podpora romského jazyka a kultury.....	36
4.1.3 Snížení rozdílů ve vzdělání mezi majoritou a Romy prostřednictvím zajištění rovného přístupu ke kvalitnímu vzdělávání na všech úrovních.....	37
4.1.4 Zvýšení zaměstnanosti a ekonomické aktivity romské menšiny	38
4.1.5 Zajištění rovného přístupu Romů k důstojnému bydlení	40
4.1.6 Zajištění rovného přístupu romské populace k sociálním službám a zdravotní péči	40
4.2 Horizontální strategické cíle	41
4.2.1 Zajištění rovného zacházení s Romy a jejich ochrany před diskriminací.....	41
4.2.2 Bezpečné soužití	42

4.3 Strukturální strategické cíle.....	42
4.3.1 Podpora integrace Romů na místní úrovni a boji proti sociálnímu vyloučení.....	43
4.3.2 Podpora participace Romů na veřejném životě	43
5 Praktická část.....	44
Závěr	62
Seznam použité literatury	64

Úvod

„...[Cikáni] jsou nervosní. V štěstí jásají, v neštěstí si zoufají. v radosti se opíjejí. Rádi se oddávají snění a stávají se mystiky. Jejich filosof John Bunyan (v Anglii za Jakuba II.) je mystik. Jsou opojeni přírodou. Stan jest jejich domovem, opovrhují usedlým životem a jsou oddáni kočovnictví. Jsou uchvázeni horečkou bloudění. Musí mít stále nové, živé, hluboké dojmy. O budoucnost se nestarají, o povinnostech nemají pojmu. Čest' je jim cizí a zásadám nerozumějí. Cit jejich jest hluboký, žádost neukojitelná. Jejich bol a vášeň dojmá v hudbě. Poesie je dost jednoduchá; krátké, smutné popěvky, žerty, satiry, povídky. Zpívají a básní zároveň při tanci. Ženy jako tanečnice, muži jako hudebníci prosluli. [Cikáni] mají své pověry, věří ve všelike duchy a mocnosti přírodní. S kouzly a čarami provozují sice obchod, ale sami jim nejvíce věří. Svých názorů ovšem si nikdy neupravili a není v nich důslednosti. Zevně mají víru svého kraje, ale bez průtahu dají dítě několikrát křtít (k vůli darům od kmotrů), nebo přijmou jinou víru. Mravností muži nevynikají, ženy ještě méně. Zlodějstvím a nepočestností smutně prosluli. Pozoruhodna jest jejich láska k dětem. Práce se štítí. Milují koně a vedou jimi obchod. Jsou též kováři, zlatníky, uhlíři, kejklíři, medvědáři. Ženy jsou hadačky, kejklířky, lékařky, ve Španělich balletky a prodavačky, v Rumunsku služky. ...“

Ottův slovník naučný

Téma bakalářské práce jsem si vybrala vzhledem ke svému profesnímu zaměření. Pracuji na základní škole jako asistent pedagoga. Mé několikaleté zkušenosti s romskými dětmi a jejich rodiči mi vnukly myšlenku zabývat oblastí integrace romské populace. Romové patří k nejpočetnějším menšinám v České republice, a tak stojí za to věnovat jim pozornost.

V teoretické části bakalářské práce budu charakterizovat aspekty, které jsou definovány jako překážky úspěšné integrace. V úvodní kapitole se dotknu historie a původu Romů. Dějiny Romů, to jsou dějiny štvanců, byly vždy pohnuté, neexistovala země, kde by byli v bezpečí. Když se budeme snažit poznat alespoň zčásti velmi zajímavou a pestrou romskou minulost, pomůže nám to snáze pochopit i romský naturel, chování a jednání. S tím souvisí i téma „romské duše“, ve kterém popisuji specifika, jejich odlišné povahové a psychické rysy.

V další kapitole budu věnovat pozornost postojům většinové společnosti k Romům, jenž je většinou negativní a je hluboce zakořeněn. Budu se ptát, co je příčinou sociálního

vyloučení Romů a popíšu především podoby tohoto vyloučení. Tyto podoby se projevují v negativních trendech, s nimiž je denně konfrontována větší část romského etnika. Je to především vysoká nezaměstnanost a omezený přístup na trh práce. Právě nezaměstnanost je považována za nejdůležitější faktor sociálního vyloučení. S nezaměstnaností úzce souvisí chudoba a nízké příjmy, a s tím vším problematika bydlení a omezeného přístupu k sociálním službám. Neopomenu zmínit ani sociálně patologické jevy, s nimiž se příslušníci romského etnika rovněž potýkají.

Samostatný oddíl zasvětím, vzhledem ke své profesi, vzdělávání a výchově romských dětí. Zaměřím se na romské žáky v české škole, na příčiny jejich časté školní neúspěšnosti. Nízkou vzdělanostní úroveň musíme chápat jako problém, který spolu s výše uvedenými bariérami odsunuje Romy na periferii společnosti.

A konečně v poslední kapitole uvedu možné koncepce integrace romské komunity. Zmíním překážky, které jí brání. Neutěšená situace romské minority patří k nejnaléhavějším otázkám polistopadového vývoje a je nasnadě její účinné řešení. Proces integrace je ovšem během na dlouhou trať. Koncepcím strategie, jimiž se budu zabývat, by měli nastartovat pozitivní změny vedoucí k postupnému odstraňování předsudků, napětí a nedorozumění mezi Romy a většinovou populací.

V praktické části, tedy v oblasti výzkumného úkolu, hodlám v kvalitativně laděném výzkumu mapovat osobní zkušenosti vybraných respondentů s negativními trendy, které brání jejich úspěšné integraci. V závěru práce analyzuji a komparuji výsledky vlastního šetření s teoretickými koncepcemi a strategiemi týkající se projednávané problematiky.

1 Z historie Romů

1.1 Původ slova Rom a začátky jeho užívání

Rom = muž, romni = žena, roma = lidé, v sanskrtu toto slovo znamená „člověk nižší rasy, který se živí zpěvem a hudbou“.

Na prvním světovém sjezdu v Londýně v roce 1971 byla založena Mezinárodní unie Romů (Internacionalno romaňi Unia). Tato nevládní organizace se dohodla, že označení příslušníků romského národa bude ethnonymum Rom, Romové. Od této doby se datuje požadavek, aby toto bylo majoritou respektováno.

1.2 Putování z Indie do Evropy a po Evropě

K pochopení Romů, jejich chování a povahy, je třeba se trochu ponořit do jejich historie. O ranějších romských dějinách existuje jen málo psaných pramenů. Jejich pravlastí je území Indie, přesněji středoindický Rádžastán. Staroindická společnost se dělila na do několika kast *džátí*, Romové náleželi do té nejspodnější. Cobylo příčinou migrace se můžeme jen dohadovat. Byly to pravděpodobně hladomory, sucha, snad války s Mongoly a arabské vpády (Fraser, 2002, s. 25). Počátky migrace směrem na západ jsou datovány v Persii už v 5. století. Migrace pak dále pokračovala do Byzance (11. století) a na Balkán (14. století), kde získali označení Cikáni podle podobnosti s manichejskou sektou kněží Athiganoi – Atsiganos, která se zabývala věštěním (odtud Zingaro, Tsigane, Zigeuner, Cigano, Cikáni) a postupně do celé Evropy (od 15. století).

Když tito kočovníci zaklepali ve středověku na brány západní Evropy, vzbudili značný rozruch a zvědavost, a to nejen svým vzezřením, tmavou pokožkou, pestrobarevným oblečením, ale i nesrozumitelným jazykem, nespoutaností, temperamentem, nonkonformitou a neochotou podřizovat se většinové společnosti. Stali se synonymem exotična. Vyvolali bezpočet legend a pověstí o svém původu. Oni sami se představovali jako poutníci z Egypta (odtud Gitanos, Gitanes, Gipsies), kteří musejí sedm let putovat a kát se za hříchy svých praotců, kteří nepomohli svaté rodině při útěku před Herodem do Egypta. Této báchorky

využívali při udílení almužen a obyvatelé měli povinnost poskytovat poutníkům pomoc a hostit je na jejich cestě. Toto však netrvalo věčně, tato smyšlenka časem ztratila své kouzlo. Pověst Romů v mnohém trpěla. Lidé je obviňovali z krádeží, loupeží a podvádění i z vyzvědačství, měnila se i náboženská atmosféra. Asi v polovině 16. století nadšení pro poutníky i jejich postavení výrazně opadlo. Žebrota se začala postihovat a stále více přibývajících protestantů se domnívalo, že by žebrání mělo být z křesťanské společnosti vymýceno.

Kas hin kher, ta les hin ča jekh, kas kher nane, ta les nane, ta les hin šel.

Kdo má dům, má obydlí jen jedno, ale ten, kdo dům nemá, má jich sto.

Romové neměli na vybranou, nebyla země, kde by byli v bezpečí. Od počátku panovaly mezi místními obyvateli předsudky, usedlá populace kočovníkům nedůvěřuje, Romové žijí v úplném protikladu k jejich uznávaným hodnotám a morálním zásadám. Evropské země se stále častěji uchýlovaly k vyhošťování. Nikde však není stanoveno, kam a jak mají odejít. *Dalších dvě stě let – od poloviny 16. do druhé poloviny 18. století - se většina evropských mocností v přístupu k Cikánům na svém území žalostně shoduje. Byli považováni za zločince už jen pro své společenské postavení* (Fraser, 2002, s. 111). Silné rasové předsudky, ostré represe, nepřátelská legislativa, nenávisť, to vše Romy dusilo. Byli považováni za zločince už jen pro své společenské postavení. Romové se museli přizpůsobit nové situaci, někteří hledali skuliny v zákonech, jiní našli útočiště v lesích a pustinách. Mnozí se spolčovali s *gadži*, někdy se uchýlovali k násilnostem. Byli nedílnou součástí snad každého tehdejšího vojenského tažení. Až čas přinesl postupně trochu skrovné úlevy, a to s nástupem osvícenství.

Od počátku si Romové živobytí obstarávali nejrůznějším způsobem. Nejvíce se věnovali kovářství, kotlářství, koňskému handlířství, košíkářství, hudební a taneční produkci, žebrání, ženy pak hádáním z ruky, věštění a léčitelství. Kronikáři se znovu a znovu zmiňují drobné krádeže jídla, ošacení, peněz. Živili se převážně masem (i zdechlin) nebo jednoduchými moučnými jídly. Propadali tabáku a alkoholu. Cestovali na vozech krytých plachtami, koních, ti nejhudší pěšky se svými vozíky, později maringotkách taženými koňmi, které nazývali *vardo*. Nejčastějším obydlím byl stan, později polousedlí Romové žili v provizorních chatrčích z hlíny a slámy nebo ve vyhloubených zemnicích či si pronajímali domky.

V době osvícenství se o podrobnější analýzu životního stylu Romů jako první pokusil německý badatel Samuel Augustini ab Hortis, luteránský pastor žijící ve spišské župě

v Uhrách (dnešní Slovensko). Upozornil na to, že ač mají Romové mnoho společného, neexistuje jeden ucelený cikánský národ se společnou kulturou. Mnohé skupiny ovlivnily hostitelské země. *V té době se přišlo na to, že fakta o Cikánech jsou mnohem zajímavější než pochybné legendy* (Fraser, 2002, s. 144). Romové se stali zdrojem pohádek, písní, pověr i zvyklostí. K osvětlení jejich dějin nesmírně přispěl francouzský architekt Paul Bataillard, který od roku 1843 vydával o Romech množství článků. Odvěká izolace se začíná pomalu prolamovat a Romové si přivykají na majoritní společnost. Kupříkladu „cikánská hudba“ se těšila v této době značné oblibě, a to zejména v Uhrách a v Rusku. Romské rodiny i usedlosti na okrajích měst se začínají rozrůstat. Časem se věnují i jiným činnostem - podomnímu prodeji, kartáčnictví, kočovnému hrnčířství, práci s hlínou, cirkusové artistice atd. *Cikáni se orientovali pouze na ta řemesla, která jim zaručovala jistou svobodu* (Fraser, 2002, s. 177). I s postupující industrializací a urbanizací Romové prokázali udržet si svou autonomii. Udrželi si flexibilitu v cestování, zaměstnání i bydlení. Postupně přestali zboží pro podomní prodej sami vyrábět, začali ho odebírat z manufaktur a skladů. *Zdá se, že většina Cikánů, ať už usazených či ne, lpěla na jakémsi ideálu komunity, nezávislosti a soběstačnosti. Méně houževnatá kultura by asi zcela podlehla – ne však kultura Cikánů* (Fraser, 2002, s. 184).

Ve druhé polovině 19. století začali mimo jiné do Evropy proudit nejrůznější romské kmeny z Balkánu a Uher. Jejich řeč byla silně ovlivněna rumunštinou, jejich dialekty se označovaly jako valašské či olašské. Nejvýznamnější skupiny a jejich označení jsou odvozeny od jejich profesí - *Kalderaša* (mědikovci), *Čurara* (sítaři), *Lovara* (koňští handlíři) a další. Tato nová migrační vlna měla za následek přiosvětlení postojů západoevropských vlád. Tím se dostali do popředí zájmu úřadů, zvláště v Německu. Docházelo ke znovuoobnově represí, byly jim velmi přísně kontrolovány cestovní doklady, byla přijata řada pedantských požadavků a vyhlášek (požadavek trvalého bydliště, vedení daňového účetnictví, poskytování vzdělání pro děti, licence k provozování kočovnických obchodů...). V Mnichově vznikla roku 1905 *Zigeuner – Buch* (Cikánská kniha), která měla sloužit bavorské policii i okolním státům k vymýcení toho, co nazýval *die Zigeunerplage* (cikánský mor). Podobně i okolních zemích docházelo ke zřizování podobných registrů.

Nástup NSDAP v roce 1933 k moci a především pak vydání tzv. norimberských zákonů v roce 1935 znamenalo holocaust pro stovky tisíc Romů. Před koncentračním táborem si nemohl být jist žádný Rom. Největší počet Romů byl umístěn do Osvětimi – Březinky.

1.3 Romové na území Čech a Moravy

V Čechách, ani jinde neexistuje vlastní psaná historie Romů. Romisté se musí obracet ke kronikářům, k dostupným historickým pramenům. Mnohdy jsou to ale zprávy neúplné, neobjektivní, často zaujaté. Bohužel se z nich nedozvídáme, jak Romové vnímali většinovou společnost (Miklušáková in Fraser, 2002, s. 267).

Rom sasgadžeske ča akos manuš, kana dural avelas.

Rom byl pro gádže jen tehdy člověk, když byl daleko.

První zmínku o Romech u nás zaznamenal Dalimil ve své kronice roku 1242. Vladislav Vančura ve svém díle *Obrazy z dějin národa českého* ovšem pochybuje, domnívá se, že jde o tatarské vyzvědače. Další sporná zmínka se datuje do roku 1399 a pochází z *Popravčí knihy pánů z Rožmberka*. Jeden o obviněných uvádí jako spoluviníka Cikána, není však jisté, zda se nejednalo o přezdívku či jméno. Jistý je až rok 1417. Písař Prokop píše o glejtech – ochranných listinách, které zaručovali příznivé přijetí romských skupin do měst a vesnic. Až do poloviny 16. století zažívají Romové dobré časy. Nálada ve společnosti se mění, lidé i církve poukazují na chování Romů. Roku 1541 byli obviněni z požáru v Praze, roku 1545 vydal Ferdinand I. mandát, jímž přikazoval vyhoštění Romů ze země, ale atmosféra stále nebyla tak napjatá, a tak panovník opakovaně své nařízení obnovoval. Až Leopold I. v roce 1688 Romy ze svého území vypověděl a roku 1697 je prohlásil za psance. Romové mohli být beztrestně zabíjeni. V této politice pokračoval i Josef I. a císař Karel VI. nařídil i tresty pro ty, kdož jim poskytl jakoukoli pomoc. Ale i době tohoto nelítostného pronásledování se v českých zemích mohli Romové usazovat, poněvadž někteří šlechtici (Kounicové, Lichtensteinové), poskytovali rodinám kovářů povolení k pobytu a tím pádem usazení se na svých panstvích.

Až Marie Terezie zaujala k Romům vstřícnější postoj. Pokusila se o určitou asimilaci, tolerovala některé romské rody výměnou za jistá omezení. Romové sice dostávali povolení k pobytu, ovšem jejich další pohyb podléhal přísné kontrole, měli zákazy vykonávat některých tradičních povolání, zákaz neformální instituce *vajdy*, nutnost plnit náboženské povinnosti atd. V osvícenském duchu pokračoval i syn této panovnice, Josef II., jenž ve svém nařízení z roku 1782 kladl důraz na školní docházku, vyučení, povinné bohoslužby a lepší hygienické podmínky.

Od druhé poloviny 18. století se navíc mnoho romských rodin začala usazovat. Mnohé romské usedlosti se rychle rozrůstají, při mnohých městech vznikají tzv. cikánské tábory, populace se i zdvojnásobuje, tradiční romská povolání přestávají stačit živit mnohé rodiny a tak se Romové začínají věnovat i jiné obživě – nádenické či sezonní práci pro *gadže*, drátování nádobí či broušení nožů. Ledy povolují, vztahy se zlepšují. Ale vše tak idylické nebylo. I za vlády Josefa II. Docházelo k bezdůvodnému osočování a napadání. *Přístup Marie Terezie a Josefa II. však bezpochyby znamenal historický zlom, neboť po dlouhých staletích se s Romy počítalo jako se skutečnými obyvateli daných území.* (Miklušáková, 2002, s. 271).

Za první republiky byli Romové uznáni za národnostní menšinu. Československo však nadále uplatňuje proti Romům zákon o potulce z roku 1885. Snaha o asimilaci nastala až v roce 1927 přijetím zákona o potulných Cikánech – znamenal řádnou evidenci, byly vydávány „cikánské legitimace“. *Zákony tak nadále utvrzovali obecné povědomí, že Romové tvoří jakousi asociální skupinu, které státní úřady musí věnovat zvýšenou pozornost.* (Miklušáková, 2002, s. 273).

Mezním počinem se stalo vystavění vlastní školy v Užhorodu. Děti projevíly nevídaný zájem.(!) Nemaleou částkou z vlastních prostředků přispěl i prezident T. G. Masaryk.

1.4 Romové a holocaust

O dživepen sar čhavoreskero gadoro: chevalo, džungalo, charno.

Život je jako dětská košilka: dřravý, špinavý, krátký.

Ke konci třicátých let prchla do Československa řada rodin z nacistického Německa. S druhou světovou válkou bylo pro Romy rozpoutáno nejkrutější období v jejich historii. „Cikánská krev“ byla považována za nebezpečnější než „židovská krev“. Nacistickým zákonům nepodléhala osoba, která měla jednoho židovského prarodiče, ale osoba, u níž jeden prarodič Rom, byl již považován za cikánského míšence. Roku 1939 úřady vyzvaly Romy k okamžitému usazení. Ti, kdož se nepodřídili, byli umístěni do sběrných táborů, do Letů u Písku a do Hodonína u Kunštátu. V letech 1942-1944 bylo vypraveno čtrnáct transportů do koncentračních táborů, nejčastěji do Osvětimi- Březinky. Ten se stal poslední stanicí přibližně pro 7000 Romů. Jen asi šestistovce z nich se podařilo hrůzy holocaustu přežít. Na Slovensku

je situace jiná. Nedošlo hned k přímému vyhlazení. Panovaly zde kruté represe. Nesměli cestovat veřejnými prostředky, do měst a obcí mohli vstupovat jen v určité dny a hodiny, usedlí Romové museli odstranit své příbytky z okolí veřejných cest a usadit se na určených místech. Mnoho z nich bylo zabito při likvidaci osad, byly zřizovány pracovní a tzv. zajišťovací tábory, ve kterých vládlo kruté zacházení, hlad a nemoci.

Zlo bude teprve tehdy prolomeno, když nebudeme považovat náš vlastní způsob života za normu. Osvětím je historií – nepochopení zůstává realitou. (Šotolová, 2001, s. 16)

Nacistickou genocidu tedy přežilo asi 10% romské populace, tj. asi řádově 600 až 1000. Po válce do Čech přišlo množství obyvatel z romských osad ze Slovenska. Přesunuli se do průmyslových center převážně v pohraničí. I tehdejší režim se hodlá vypořádat s „cikánskou otázkou“. Za jediný prostředek se považuje asimilace, tedy přizpůsobení se hodnotám a normám majority. *Komunistickému režimu se podařilo Romy přivést do skutečné anomické situace: původní hodnoty a normy byly postupně ničeny, aniž by byly přirozeně nahrazeny jinými.* (Miklušáková in Fraser, 2002, s. 276)

1.5 Poválečné poměry

V roce 1958 úřady došly k závěru, že pakliže má nastat nějaký posun, musí být identita Romů zničena. Zákon udělal přítrž kočování, snažil se posílit školní docházku. V roce 1965 byl zřízen Vládní výbor pro cikánské obyvatelstvo, ten měl zapojit do pracovního procesu všechny Romy, zničit romské osady a jejich obyvatele rozptýlit. To vedlo k devastaci tradiční hierarchie rodiny a rozpadu velkorodin.

Demokratizaci poměrů, které přineslo Pražské jaro v roce 1968, využili i Romové a byly schváleny stanovy Svazu Cikánů - Romů. Jeho činnost byla zaměřená na uznání Romů jako národnostní menšinu a uznání veškerých práv vázaných k tomuto statutu. Bohužel v roce 1973 byla činnost pozastavena, neboť tento svaz a potažmo i jiné romské organizace „nezvládaly naplnit svou integrační funkci“.

V následujících sedmdesátých a osmdesátých letech ve snaze o „likvidaci cikánského problému“ dochází k segregaci. Romové jsou hromadně sestěhováváni do určitých oblastí (Chánov), děti jsou téměř automaticky umísťovány do zvláštních škol, mnohé jsou odebírány a dávány do náhradní péče, dochází ke sterilizacím, často bez vědomí ženy. Skutečné

problémy Romů zastírala „péče“ – plošně vyplácené podpory, které v mnohém Romy ochromovaly a příliš je naučily spoléhat na stát. Politika té doby předpokládala, že dojde-li k vyrovnání životní úrovně Romů s životní úrovně většinové populace, dojde k odstranění jejich odlišností. Tak se ale nestalo. *Přeceňování materiálních faktorů způsobilo, že dosažené výsledky neodpovídaly vynaloženému úsilí ani finančním nákladům.* (Nečas in Šotolová, 2001, s. 21). Romové nezvykli mít odpovědnost sami za sebe ani za své potomky. Většina neuměla se získanými finančními a materiálními prostředky (například byty) hospodařit, uchýlovali se k trestné činnosti, nezaměstnanost jim byla vlastní. Všechny tyto negativní jevy se odrazily v přístupu majoritního obyvatelstva Československa k Romům velmi negativně. Nečas toto zdůvodňuje několika příčinami: distancí majority, nízkou vzdělaností, špatnou sociální situací a duchovní a fyzickou chudobou (Šotolová, 2001, s. 22).

2 Rok 1989 – skok do přítomnosti

S příchodem změn, jež přinesl rok 1989 přichází i zviditelnění romské problematiky a emancipační hnutí potlačené na začátku sedmdesátých let. Romové zakládají politické strany (Romská občanská iniciativa) a hnutí a iniciativy (Unie romské mládeže, Demokratický svaz Romů, Romské ženy a další). S přechodem k tržní ekonomice znovu vyvstávají otázky bydlení, nezaměstnanosti, vysoké porodnosti, nízké vzdělanosti, kriminality. Z legislativních opatření Romy nejvíc postihl zákon č.43/1993 Sb. platný od 1.1 1993 O nabývání a pozbývání státního občanství. Z většiny z nich se ze dne na den stávají cizinci v zemi, kde se narodili. Značná část Romů nebyla s to projít byrokratickým řízením a včas si české občanství vyřídit, řada z nich má tak slovenskou státní příslušnost. (Miklušáková in Fraser, 2002, s. 284).

Dle Říčana (2000, s. 32 – 34) nejvíce zasáhly naše Romy tyto negativní tendy:

1. *Nezaměstnanost* - do minulého režimu platila pracovní povinnost pro všechny bez rozdílu, po Listopadu nastala radikální změna. Velká část Romů byla propuštěna, kdo si chtěl zaměstnání udržet, musel se mnohem více snažit, většina si zvykla žít ze sociálních dávek.
2. *Mediální pranýř* – Média prezentují Romy v nepříznivém světle. Poptávka po přibarvených negativních informacích o nich je silně poškozující. Už tak je většina

gádžů proti Romům zaujata. Ti sami mají navíc omezený přístup k médiím, a když, nevyužívají ho produktivně.

Zde je příhodné připomenout (Romové v České republice, 1999, s. 390) opakovaná zjištění, že osobní zkušenosti s Romy v místě bydliště jsou mnohem příznivější, než obecná hodnocení vzájemných vztahů v rámci státu. Z údajů vyplývá (např. Mišovič o výzkumu IVVM, Demografie 3/1998), že „mínění o soužití většinové a romské populace je vytvářeno především prostřednictvím médií“ a osobní zkušenost s Romy je až druhém místě, respektive, že mediální obraz je směrodatnější i pro lidi s vlastními poznatky o Romech, než jejich autentická zkušenost. To je závažná skutečnost. Zde je naplňován sociologický jev „self-fulfilling prophecy“ – tj. falešná předpověď, jež se sama vyplní tím, že je vyslovena, poněvadž v tomto směru ovlivní chování jedinců.

Ti, kteří zbytečně dramatizují konflikty a jejich četnost, tím dramatizují i konfliktnost soužití a tak snižují šance na pokračování bezproblémového soužití tam, kde již takové soužití existuje, protože předpovědi možných rizik vyvolávají strach, a tím novou distanci (vědomá izolace, strach z kontaktů...) i tam, kde pro ni doposud nebyl důvod. Možno předpokládat, že soužití „vedle sebe“, bez vzájemných kontaktů, je v naší společnosti převažujícím způsobem soužitím mezi majoritou a minoritou.

3. *Dostupnost atraktivních škodlivin* – romská populace podléhá ještě více než příslušníci majority konzumu, alkoholu, drogám, hracím automatům a pokleslé mediální zábavě. Toto Romy nemilosrdně devastuje fyzicky, psychicky, ekonomicky i morálně.
4. *Většinová averze* – ta se s novými poměry ještě vystupňovala. Ve většinové společnosti nadále přetrvává bipolární vidění, jež rozděluje na *nás* a *je*. Mezi majoritou panuje xenofobie a patrné je pohrdání k veškeré bídě, do které Romové upadli. Obavy a strach a mnohdy reálná zkušenost s romskou kriminalitou toto vše ještě zesiluje.
5. *Pragmatická, krátkozraká politika* – jestliže je politikovým hlavním cílem být znovu zvolen, tak nemůže Romům pomoci. Hledá-li se spása přitom spása jen v ekonomické transformaci nikoli i v etické obnově našeho života, pak otázkou zůstává, jak budou nejen Romové v této zemi žít. Dosavadní opatření byla spíše polovičatá a formální a nedokázala zastavit zhoršování vzájemného soužití mezi majoritou a Romy.

2.1 Postoje k Romům a romské menšině

Romové představují svébytnou národnostní menšinu, která se od většiny odlišuje zvyklostmi, životním stylem, kulturou, žebříčkem hodnot a především mentalitou. To je pochopitelně dáno jejich historickým vývojem, původem i životem v diaspoře.

Romové jsou dnes jedinou dlouhodobě usídlenou etnickou menšinou v České republice. Není sporu o tom, že soužití romské populace s většinou je vážným společenským problémem. Ten má řadu aspektů, a to bezpečnostních – útoky skinheads, politických, správních, občanských – silné napětí v některých regionech, hospodářských, sociálních – extrémní nezaměstnanost, vzdělanostních – silně podprůměrná vzdělanost.

V etnickém klimatu české společnosti jsou obtíže s romskou menšinou výrazně přítomné. Majoritní populace razantně odmítá bezprostřední soužití s Romy jako se sousedy, vnímá potíže na úrovni sociální politiky i v neposlední řadě i zahraniční kritiku ČR (Gabal, 1999, s. 84).

Základním rysem, který provází soužití s Romy je výrazný akcent na distanci mezi Romy a majoritou (je zde patrná vzájemná segregace), pocit vzájemné sociokulturní odlišnosti, odcizení, vysoká míra nejistoty, strachu a vzájemné nedůvěry.

Většinová společnost v podstatě rozlišuje tři rozdílné výklady původů problémů s romskou menšinou (Gabal, 1999, s. 85-86):

- *Rasový s nacionálním podtextem* – určující je zde především akcent na nepřekonatelný rasový původ a nepřizpůsobivost, lenost, tendenci k podvádění, nepracovitost, zneužívání sociálních poměrů. Tyto rozdíly jsou vnímány jako nepřekonatelné.
- Druhým názorem je spojování problému s jeho *historicko – společenskými kořeny*, a to především dlouhodobou zaostalostí a diskriminací Romů, ale zároveň i malou aktivitou a otevřeností a snahou dnešní české společnosti o integraci Romů do školských i pracovních příležitostí. Akcent na tento problém již není vnímán jako nepřekonatelný, ohrožující politické či hospodářské poměry, či občany. Reflektuje spíše složitost a obtížnost problému.
- Třetí „postkomunistický“ výklad etnické tenze je, že se projevují problémy zakonzervované ještě v totalitní éře a česká společnost prochází celkové složitým až

konfliktním obdobím poklesu občanské odpovědnosti, morálky a oboustranné nezralosti.

Příčiny problémů a konfliktů v soužití s Romy

Průzkum z roku 1996 poukazuje na tyto výsledky (rozhodně, spíše souhlasí v %):

- Nechtějí Romů k práci, zneužívají sociální podpory – 95%
- Romové zneužívají demokracii – 91%
- Lidé mají z Romů strach – 88%
- Změna poměrů uvolnila minulé problémy - 86%
- Romové – jiná, nepřizpůsobivá rasa, nezmění se – 83%
- Zhoršení morálky a vztahů je všeobecné – 76%
- Problémy Romů tkví v dlouhodobé historické zaostalosti – 59%
- My Češi jsme někdy rasisté – 54%
- Česká společnost není zralá pro etnickou pluralitu – 52%
- Romové jsou nezodpovědní občané, nejsou Češi – 50%
- Chybí podpora zaměstnanosti a kvalifikace Romů – 34%
- Romové mají nedostatek příležitostí ke vzdělání a integračních příležitostí – 24%

(Gabal, 1999, s. 85)

Všechny tyto povětšinou negativní odlišnosti způsobují, že vztahy a postoje majoritní populace k Romům jsou dlouhodobě výrazně horší než vztahy k jiným menšinám. Ovšem výsledky výzkumů poukazují na velmi zajímavý fakt, že Romové mají k majoritě blíže, než majorita k nim (!). Romové chtějí sami sebe vnímat jako součást majority, jako součást svého světa. V tom se do určité míry odráží krize identity Romů, a jejich snaha identifikovat se s většinou. (Kraus, Hroncová, 2010, s. 52).

2.2 Romská duše

Jaká je vlastně romská mentalita? Jaká jsou specifika jejich „národní povahy“? Co je skryto pod povrchem?

Pro Romy jsou charakteristické mnohé povahové a psychické rysy. Patří mezi ně slabá vůle – brzy se vzdávají, překážkám se vyhýbají, nepřekonávají je, mají malou vytrvalost a trpělivost, bývají nespolehliví a nesamostatní – sami nikam nejdou, nic nevyřídí ani nezorganizují. Je to dáno tím, že jsou „kolektivističtí“, vše řeší dohromady ostatními. Tato skupinová koheze souvisí se sklonem být pospolu, probírat všechny záležitosti společně. Romové neumějí být sami.

Miro than odoj, jak mire nipi.

Moje místo je tam, kde jsou moji lidé.

Prožívají také své „strachy“ – bojí se ve tmě, bojí se bolesti, smrti, mají stálý pocit ohrožení. „*Nikdy nechod' nikam sám, zabijou tě!*“ - praví romské přísloví.

Romové jsou také velmi pověřiví, věří na duchy a také se jich bojí. Romové trpí komplexem méněcennosti – z nepřijetí pramení nejistota, ta může vyústit ve vychloubání, lhaní, předvádění se, primitivní brutalitu či strhávání pozornosti (u dětí). Jsou velmi spontánní, živí (může to hraničit až s psychickou labilitou), temperamentní, mají slabou sebekontrolu, jsou emotivní. Není výjimkou vidět plakat romského muže. Romský naturel se vyznačuje i urážlivostí, citlivostí vůči každé nespravedlnosti a silnému sklonu přeceňovat své výkony. Mají rádi humor a nápadná barvy. Často lžou, právě lež ji v minulosti pomáhalas přežít a uplatnit se. Nejsou zvyklí prosit, ani děkovat. Rom, který vyžaduje, aby ho druzí prosili, je považován za lakomého.

Dalším specifikem je, že Romové žijí okamžikem, jsou orientovaní na přítomnost, nemyslí na budoucnost, zpravidla neumí šetřit ani plánovat. Z toho pramení i menší smysl pro zodpovědnost, nedostatek disciplinovanosti, spolehlivosti a vytrvalosti.

Mezi nejvíce uznávané hodnoty patří jednoznačně rodina (velkorodina - příbuzenstvo) a její silná soudržnost a láska v ní. Domov pro Roma znamenají lidé, ne nemovitost. Vysoko se cení zdraví, peníze, fyzická síla, touha vyniknout, dodržování slova (ovšem jen uvnitř skupiny, ve vztahu ke *gadžům* to neplatí), sexuální život, hmotná úroveň (často kombinace bídy a přepychu, střádání cenností, například zlatých šperků), tanec a hudba (pro pubescenty často jediný motivátor), televize (brutalita, horory, telenovely).

Vlažný vztah mají Romové ke svému jazyku, hodně jich hovoří tzv. etnolektem, tj. češtinou, která není normativní. Stává se, že zvláště Romové neumí dobře ani česky, ani

romsky. Podobný vztah mají k psanému slovu. Také je příliš nezajímá, zda mají „dobrou pověst“, a ani vzdělání nepatří mezi priority.

2.3 Romové jako sociálně vyloučená skupina

Romové nikdy nebyli považováni za rovnocenné a právoplatné občany českého státu, byli různě diskriminováni, jejich místo bylo vždy na periferii. Tak vypovídají historické a etnografické analýzy.

Sociální vyloučení je stav, či proces, kdy jsou jednotlivci, skupiny, rodiny nebo celá lokální společenství (komunity) omezeni v přístupu ke zdrojům, které jsou důležité pro participaci na sociálním, politickém, ekonomickém a občanském životě společnosti. Co je toho příčinou? Chudoba, diskriminace, nízké příjmy, malá míra vzdělanosti, etnická příslušnost, špatné či zdevastované životní prostředí (slumy, ghetta), ale i věk, pohlaví a zdravotní stav. Tyto příčiny jsou často vzájemně propojené (Navrátil, 2003, s. 34).

Sociální vyloučení lze tedy obecně charakterizovat jako bariéru, omezené šance, které znemožňují spolupodílet se na životě společnosti, tyto nerovnosti způsobují izolaci a odtržení od společnosti a tím ztrátu sociálního místa ve společnosti.

Sociální vyloučení se nejčastěji projevuje v těchto oblastech života:

- Omezený přístup na trh práce
- Chudoba a nízký příjem
- Nízká míra sociální podpory, řídké nebo neexistující sociální sítě
- Bydlení a život v kontextu lokality
- Vyloučení ze služeb

Dle Navrátila (2003, s. 34) má sociální vyloučení představuje velký problém jak pro jednotlivce nebo skupinu, jenž je jím postižena, tak pro společnost, v níž k němu dochází. Pro sociálně vyloučenou skupinu tento stav představuje horší, či nejhorší životní podmínky. Avšak pro zbytek společnosti jsou sociálně vyloučení důkazem, znamením malé, žádné či neúčinné solidarity a neposlední řadě také představují potencionální ohniska napětí (které ostatně vznikají, když jsou určité skupiny obyvatelstva vystaveny mimořádně nepříznivým životním poměrům).

2.4 Indikátory sociálního vyloučení

Romy lze v České republice bezesporu považovat za sociálně vyloučenou skupinu. Navrátil (2003, s. 35) uvádí některé vybrané obecné indikátory, které slouží pro určení sociálního vyloučení.

Indikátory sociálního vyloučení pro určení *lokalit* ohrožených sociálním vyloučením:

- Větší počet přelidněných bytů
- Menší míra dobrovolných aktivit
- Horší zdravotní stav populace
- Nižší střední délka života
- Nízké vzdělání obyvatel
- Vyšší podíl obyvatel bez bankovních účtů (specificky stavebního spoření)
- Vyšší podíl přečinů a trestných činů (přepadení, loupeží apod.)

Indikátory sociálního vyloučení u *rodin s dětmi*:

- Vyšší počet dětí v domácnostech bez práce
- Nízká porodní váha dětí
- Vyšší dětská úmrtnost
- Nízká účast na výuce ve škole
- Horší výsledky ve škole
- Vyšší míra porodnosti u dívek v nižších věkových skupinách
- Vyšší počet dětí ve výchovných institucích

2.5 Podoby sociálního vyloučení Romů

Za nejdůležitější, i když ne výlučný, faktor, který vede k sociálnímu vyloučení, je považován omezený přístup na trh práce (Navrátil, 2003, s. 61).

...míra zaměstnatelnosti občanů, ...je jedním ze základních předpokladů společenské a pracovní integrace různého stupně. U příslušníků národnostních menšin je zaměstnatelnost úzce spjata s řešením stupně začleňování do majoritní společnosti. (Romové v České republice, 1999, s. 352)

2.5.1 Omezený přístup na trh práce, nezaměstnanost

Hlavními příčinami a největšími handicapy příslušníků romské komunity z hlediska uplatnění na trhu práce jsou:

- nízká vzdělanostní a kvalifikační úroveň – více jak 80% populace má jen základní vzdělání
- neodpovídající pracovní morálka
- nedostatek odpovídajících pracovních příležitostí
- horší zdravotní stav
- a konečně kumulace těchto handicapů

Za znevýhodňující aspekty romských pracovníků se dále považuje:

- Nekvalifikovanost, špatná a nespolehlivá pracovní morálky, která má výraznou územní fluktuaci
- Společností odmítané a nelegální způsoby obživy (prostituce, krádeže...) vedoucí k vyšší kriminalitě a zároveň ke snižování pocitu bezpečnosti
- Záporný vztah k majetku, vystihovaný často negativním přístupem ke vžitě kultuře bydlení
- Z hlediska majority obtížně akceptovatelné určité nehygienické a zdravotní podmínky

Kumulace handicapů je poměrně častá u značné části Romů. Jedná se zejména o kumulaci nízké kvalifikace, dlouhodobé a opakující se nezaměstnanosti (ústící v nezaměstnatelnost) a celkově nízké sociokulturní úrovně. Uvedené handicapy vedou k určitému druhu ekonomické segregace a zakládají tak možnou hrozbu masových nepokojů (Romové v České republice, 1999, s. 352 -353, 361 -363).

Dalo by se říci, že je romské minorita uzavřena v bludném kruhu. Její nevzdělaná a nekvalifikovaná většina je jen těžko zaměstnavatelná. Svou roli jistě hrají i předsudky zaměstnavatelů. Lidé ztrácejí pracovní návyky, sociální dovednosti, nemají ani zkušenosti s hledáním zaměstnání a ani naučené dovednosti, jak o místo usilovat. Většina nezaměstnaných Romů je nezaměstnaná dlouhodobě, tj. víc než deset let. Toto vše má největší dopad na děti a mladou generaci, na které se přenáší společensky nežádoucí návyky a

mechanismy sociálního vyloučení se přenáší na další generace. Nemalá část mladých Romů nikdy nepracovala a často nevidí pracovat ani své rodiče. Práce pro ně nemá hodnotu a ani nejsou nijak motivováni ji získat.

Svou roli hraje jistě i neochota majority zabývat se extrémní romskou nezaměstnaností, odsudky veřejnosti typu, že Romové stejně nechtějí pracovat, kradou a neustále se dožadují nejrůznějších výhod. To v nich vyvolává pocit křivdy a posiluje tak ještě více jejich nežádoucí chování. V tomto, nejen pro romskou komunitu, složitém období, kdy se problémy kumulují a akcelerují, je vhodný přístup většiny a hlavně její politické reprezentace, při vytváření podmínek pro zaměstnanost, základním kamenem rovnoprávné společenské integrace (Romové v České republice, 1999, s. 366)

Ta však není možná bez přípravy nastupující generace Romů a bez opatření vedoucí ke snížení jejich nezaměstnanosti, například odstranění současného demotivujícího systému sociálních dávek, zvýšení vzdělání u uchazečů o zaměstnání (rekvalifikační kurzy). Snad i finanční zvýhodňování podniků (daňové úlevy), které by zaměstnávaly Romy, zejména mladistvé. Dále je nezbytná spolupráce s představiteli romských komunit, jakožto záruky dodržování pravidel a s místními orgány při vytváření pracovních příležitostí (veřejné práce, chráněné dílny). Toto je potřeba vyhodnocovat a věnovat zvýšenou péči těm uchazečům, u nichž jsou předpoklady k trvalému pracovnímu poměru.

Tato cesta se jeví jako jediná možná, ovšem bez vstřícného přístupu a ochoty samotných příslušníků romské populace je nerealizovatelná. Podmínkou je vytvoření oboustranně příznivého klimatu, který povede ke vzájemnému respektování, což je v podstatě základním předpokladem jakéhokoli soužití. (Romové v České republice, 1999, s. 376).

2.5.2 Chudoba a nízké příjmy

Chudoba romské komunity jednoznačně vyplývá z jejich neutěšené situace na trhu práce. Příjmy dlouhodobě nezaměstnaných plynou povětšinou pouze ze sociálních dávek. Poměrně novým fenoménem, jenž je spojován převážně s rodinami z romské populace, je lichva. Půjčky až na 100 % úrok vede k rychle ke vzniku bludnému kruhu závislosti. Toto je velkým problémem v některých velkých městech (Ústí nad Labem, Ostrava).

Pauperizace, nedostatečné příjmy a z toho plynoucí dlouhodobá materiální deprivace je pro příslušníky romské menšiny charakteristická. Nadto vede chudoba k dalšímu sociálnímu vylučování, a to od znevýhodněnému přístupu ke vzdělávání, přes sociálně patologické chování, až po špatný zdravotní stav.

Je důležité si uvědomit, že tyto jevy nemají těžiště v mentalitě Romů, jak se často s předsudky uvažuje, nýbrž jejich příčina je povahy sociální (Navrátil, 2003, s. 66-67).

2.5.3 Problematika bydlení

Podle Navrátila (2003, s. 68) je pro romskou komunitu je typická takzvaná rezidenční segregace, což neznačí nic jiného než prostorovou koncentraci příslušníků romské populace. Tato sídelní segregace souvisí i segregací sociální, neboť v těchto lokalitách žijí nejnižší vrstvy obyvatel. Koncentrace nemajetných skupin obyvatel vede k takzvané kultuře chudoby, jež má specifická pravidla, například krátkodobí životní plány. Značná část Romů je soustředěna ve zdevastovaných, často obecných domech nižší kategorie (často pavlačové domy). Zde je typické soužití až tří generací, tudíž nedostatek osobního prostoru a horší hygienické podmínky, což zákonitě vede horšímu životnímu standardu.

Otázky bydlení týkající se romské minority se vyznačuje následujícími charakteristikami:

- Koncentrace romských obyvatel ve starých nevyhovujících bytových fondech
- Segregační praktiky měst a obcí
- Vznik ghett
- Nucená segregace, často i samosegregace
- Nelegální obsazování bytů či bydlení bez nájemní smlouvy
- Dluhy na nájemném a následné vystěhování „neplatičů“, holobyty, izolace
- Zneužívání majitelů bytů neschopnosti části romské komunity orientovat se v úředních postupech a tendence zneužívání bytové nouze romských nájemníků a tím přistupovat na nabídky z dlouhodobější perspektivy zcela nevýhodné
- Větší počet lidí v domácnosti
- Častá návštěvnost příbuzných a známých
- Střídání místa bydliště

- Používání především kuchyně a společenské místnosti

Co by se dalo doporučit? Kompromisní a tolerantní přístup respektující vzájemné vazby Romů, individuální přístup, pečlivé zvažování kladů a záporů. Bylo by vhodné podporovat snahu romské populace o zkvalitnění bydlení vlastními silami (získat vztah k místu). Liberálnější přístup v západní Evropě se projevuje ve svobodném rozhodování o usedlém či kočovném způsobu života (Současnost a romská populace, 1991, s. 15-16).

2.5.4 Omezený přístup ke službám

Realita ukazuje, že mnozí Romové neumějí využívat všech možností, jež systém státní sociální podpory nabízí. Nejčastěji je to z důvodu neinformovanosti, nevzdělanosti, sociální izolace a nízké sociální kompetence. Dále k tomu přispívá vzájemná nedůvěra potencionálních klientů romské menšiny a zaměstnanců státní správy.

Nevyužívání sociální pomoci a služeb – azylové domy, penziony pro seniory, pečovatelské služby, léčebny dlouhodobě nemocných, je dáno pozitivními hodnotami (romské rodiny poskytují svým členům zpravidla péči samy), ale důsledkem tohoto je mnohdy neúměrné zatížení finanční, prostorové i časové.

Službami se rozumí nejen služby sociální pomoci, nýbrž i služby mnohem prozaičtější, a to elektřina, ústřední topení, teplá voda a vlastní sociální zařízení. Pro nemalou část romských obyvatel obecních, ale i nájemních bytů tyto služby samozřejmostí nejsou.

Tuto situaci je možné alespoň zčásti zmírnit tzv. nízkoprahové služby, komunitní a terénní sociální prací, která má nástroje, jak tyto překážky narovnávat a řešit individuálně jednotlivé životní osudy svých klientů.

2.5.5 Romové a sociálně patologické jevy

Na začátku devadesátých let, kdy byly údaje o romské kriminalitě k dispozici, se podíl Romů v Čechách pohyboval na celkové trestné činnosti kolem 16%, zatímco na Slovensku 28%, což znamenalo, že na sklonku ČSFR byl podílově přibližně každým pátým obviněným

Rom. Největší podíl vykazovali na krádežích vloupáním a krádežích prostých, dále v mravnostní delikvenci (především trestní čin pohlavního zneužívání) a v násilné kriminalitě. Ovšem jaká je situace v současné době, je dost obtížně zjistitelné, a to především z důvodu zákazu statistického vykazování kriminality Romů (Romové v České republice, 1999, s. 424).

Pokud by policie evidovala specificky romskou kriminalitu, bylo by to v rozporu s občanským principem, jenž si klade za cíl zajistit individuální a rovný přístup ke každému z nás, a to bez ohledu na jeho národní či etnickou příslušnost. Jestliže nejsou k dispozici statistická data, je možno se opřít pouze o kvalifikované odhady nebo o dílčí údaje o romské trestné činnosti (Nečas, 2002, s. 113).

V současné době můžeme odhadnout počet etnických Romů na našem území zhruba 200 000 osob, tj. asi 2% populace. Bereme-li však v úvahu, romské minorita je z demografického hlediska průměrně mladší než majorita, a proto je její větší část ve věku do třiceti let, který se považuje z hlediska páchaní trestné činnosti za nejrizikovější, pak můžeme uzavřít, že Romové se podílejí na objasněné kriminalitě 3-4 krát více než Neromové (Romové v České republice, 1999, s. 426). Ovšem výše uvedené údaje jsou z roku 1999, a současné kvalifikované odhady hovoří již cca o 300 000 osob romského etnika, pak můžeme usuzovat, že i počty a procenta spáchaných trestných činů budou vyšší.

Romská kriminalita není na území ČR zastoupena rovnoměrně. Existují oblasti, kde je romská kriminalita dominantní složkou veškeré kriminality. *Odhaduje se, že 20-30% ekonomicky aktivní romské populace získává prostředky k obživě nelegálně. V okresu Teplice tvoří Romové zhruba 7% celkového počtu obyvatel, jejich podíl na delikvenci však podle tamních kriminalistů činí 60%. Z údajů městské policie v Brně vyplývá, že romští delikventi se podílejí 95% na kapesních krádežích, 80% na loupežných přepadeních a 60% na prostituci a s ní spojeným kuplířstvím a dalšími trestnými činy* (Nečas, 2002, 113). Jak vidno, v některých lokalitách je kriminalita Romů značným problémem.

Mezi typický rys romského delikventa patří „fascinace okamžikem“. Podle Krause a Hroncové (2010, s. 53, 55) je toto specifikum dáno tím, že Romové žijí přítomností, nemyslí na budoucnost, zpravidla neumí šetřit ani plánovat, nejsou schopni racionálně zacházet s finančními prostředky. Z toho pramení i menší smysl pro zodpovědnost. S tím souvisí i znaky kriminality romské menšiny: Romové páchají trestnou činnost bez přípravy a většinou ve skupinách (gangy); formy, metody a způsoby jsou přímočaré a jednoduché. V neposlední řadě má na jejich činnost vliv alkohol a drogy. A co ještě odlišuje romskou kriminalitu od

majoritní společnosti je vysoká míra zapojení dětí, žen a mladistvých do páchaní trestné činnosti.

Podstatným znakem romské kriminality je, že nejčastěji je jejich trestná činnost páchána na příslušnících majority. Rodinné vazby většinou znemožňují kriminální chování vůči vlastním lidem. Hubschmannová (in Romové v České republice, 1999, s. 434) přednesla ve svém referátu v roce 1986: „...*Pro Roma, zvláště v tradiční komunitě, má exkomunikace fatální dopad. Sociální izolace ohrožuje celou jeho existenci a je zároveň i izolací materiální. Gadžovská společnost mu sociální služby neposkytne a začlenění do komunity cizích Romů je velmi obtížné.*“

Hlavní činitelé, kteří se podílejí na tomto jevu se dá považovat vliv rodinného zázemí. Právě rodina je tím, kdo předává normy a hodnoty, které determinují ostatní činitele. To souvisí s rozpadem velkorodiny a tradičního způsobu života, staré hodnoty přestávají platit. Vytváření hodnot nových je v začátcích, což se může projevit zvýšenou asociálností.

Další z činitelů je častá trestná činnost nejbližších příbuzných (otec, bratr) a okolí, špatné životní podmínky rodiny – značná početnost členů, alkoholismus, nezaměstnanost, nevyhovující bytové podmínky.

Osobnostní rysy jako zvýšená emoční reaktivita, sugestibilita a nestálost, spolu s pasivním trávením volného času (bezcílné toulání, vzájemné návštěvy), nedostatkem podnětů a také výchova (zanedbávání rodičovských povinností, špatná kontrola) a vzdělání jsou další činitelé, jež se podílejí na kriminalitě mladistvých Romů. A v neposlední řadě je také výrazně negativním jevem odkládání dětí do kojeneckých ústavů, či dětských domovů. Dlouhodobý pobyt způsobuje citovou deprivaci, psychickou nezakotvenost a lhostejnost. Model takového jednání si jedinci samozřejmě přenášejí do dospělosti, kdy sami nejsou schopni vytvářet normální a zdravé rodinné vztahy (Současnost a romská populace, 1991, s. 9-11).

Tragédií Romů je, že v podmínkách, ve kterých žijí, asociálnost plodí, tudíž se nelze divit, že častěji vykazují asociální, kriminální jednání či chování.

Jak tedy snižovat delikventní či asociální jednání Romů? Systematickou analýzou příčin narušování právních norem a hledáním preventivních prostředků, které by byli schopni akceptovat, a které by v budoucnu takové jednání omezovalo. A dále je také nutné, aby romská reprezentace pochopila, že je třeba učinit vstřícný krok k majority a zaměřila se nejen

na materiální požadavky a potřeby Romů, ale aby se soustředila na přísné dodržování norem (trestních i morálních). Ovšem za nutného předpokladu zakročování proti všem projevům rasismu, diskriminace a jakýmkoli formám nenávisti vůči romské populaci (Romové v České republice, 1999, s. 445).

3. Vzdělávání romských dětí

Oblast výchovy a vzdělávání je odborníky tradičně považována za hlavní příčinu maladaptace Romů v majoritní společnosti. Zároveň je tato oblast klíčová v řešení problémů romské menšiny – znamená vyrovnání životní, kulturní, sociální i ekonomické úrovně právě prostřednictvím vzdělání a vzdělávání (Současnost a romská populace, 1991, s. 16).

Úroveň dosaženého vzdělání má vliv na další faktory mající vliv na život Romů – profesní budoucnost, zařazení do společnosti, zaměstnanost, a jak již bylo řečeno, i socioekonomická úroveň romských rodin.

3.1 Výchova v tradiční romské rodině

Dítě vyrůstající v romském prostředí může školu vnímat jako území, které je pro něj nesrozumitelné, ocitá se samo, bez matky, ale i širší komunity, jež dítě také vychovává. Většina dětí nenavštěvuje mateřské školy, či jiná předškolní zařízení a nemají tudíž žádnou nebo jen minimální zkušenost s jinými než romskými dětmi a ani s organizovanou činností. Pro výchovný styl romských rodin je vhodné citovat G. Demetera (Romové v České republice, 1999, s.429):*“...Romské dítě jí, když má hlad, vstává, když se probudí, a jde spát, když je ospalé. Třeba o půlnoci. Nemusí být pořád ve střehu, napjaté, aby něco neudělalo špatně. Nemusí pořád říkat děkuju, prosím, děkuju, prosím – mezi Romy se přirozeně rozdává, je-li z čeho a nemusí se o to prosit. Romské dítě se učí tím, že vidí a vnímá, co dělají druzí. Nikdo je nedrezíruje, učí se jaksi samovolně. Také ho nikdo nenutí, aby se učil něčemu, co mu není od Boha dáno. je zvyklé účastnit se rozhodování spolu s ostatními. Od nikoho se neočekává, že vyřeší úkol sám. Naopak, kdyby chtěl rozhodovat sám, ostatní by se na něj dívali úkosem. ...Ale ve škole se najednou chce po dítěti, aby pracovalo samostatně. Aby nenapovídalo a nenechalo si napovídat. Dítě vychované ke společnému rozhodování je tím úplně vyvedené z míry. ...Tohle všechno česká učitelka neví. Nezná romskou výchovu. ...“*

Samozřejmě z toho plyne, že dítě není víceméně schopno podřídit se nějakým povinnostem a dodržovat určitý řád, není odolné vůči stresu a není schopno vydržet mnohdy nezáživné učení a plnit školní povinnosti.

3.2 Romské dítě v české škole

Vzdělávání romských dětí v českých školách je třeba vnímat jako problém, jehož řešení do značné míry ovlivňuje soužití Romů s Neromy. Předsudky a negativní zkušenosti na obou stranách jsou zdrojem nedůvěry a latentního či otevřeného nepřátelství. Tato nedůvěra poznamenává komunikace u obou skupin již od útlého věku a ani školu romské dítě nepovažuje za přátelské místo. Tuto nedůvěru je třeba prolomit, ovšem bez podpory rodičů nemá učitel šanci na úspěch.

Charakteristickým znakem romské menšiny je nízká úroveň vzdělání. Romové samotní vzdělání velmi podceňují a nezaujímá v jejich hodnotovém žebříčku příliš vysokou příčku. Téměř 80% Romů má pouze základní vzdělání. Dále se odhaduje, že více než 80% romských dětí navštěvuje zvláštní (dnes praktickou) školu. Ze základní do praktické školy jsou romské děti přearozovány 28 krát častěji než děti *gádžovské*. Děti, které na základní škole zůstanou ovšem 14 krát častěji propadávají, což znamená, že nezanedbatelné procento vychází ze sedmé, či osmé třídy (Romové v České republice, 1999, s. 340). Mnohem častěji jsou také hodnoceni sníženou známkou z chování, nejčastěji za neomluvené absence.

Již nástup do prvního ročníku rozhoduje o mnohém. České škola je vnímána jako cizí instituce, která používá jiné metody výuky a výchovu, na kterou není romské dítě ze své rodiny zvyklé. To se stává živnou půdou pro vznik dalších problémů, které byly popsány výše a souvisí s romskou výchovou a naturelem.

Při nástupu do základní školy je jazykovou výbavou romský etnolekt češtiny, tj. specifická romská podoba mluvené češtiny. Tyto děti jsou znevýhodněny, poněvadž neovládají obecnou češtinu a v důsledku rychlého školního tempa se jazyková bariéra ještě prohlubuje, dítě ztrácí kontakt s učitelem a brzy se přestává zajímat o školní práci. Nastupuje neklid, nesoustředěnost, kázeňské problémy. Toto bývá často mylně pokládáno za poruchu pozornosti typu ADD, či ADHD. Ve skutečnosti mohou být tyto projevy důsledkem toho, že dítě ztratilo „nit“ s učitelem i spolužáky (Romové v České republice, 1999, s. 339). Dítě se stává neúspěšným, nastupují psychometrické testy, při kterých se jazykový a sociální

handicap zaměňuje za mentální postižení a dítě končí v praktické škole. Tyto testy jsou navíc standardizovány na děti majority.

Dalším velmi frekventovaným trendem je také skutečnost, že mnoho malých Romů vůbec nenastoupí do základní školy, ale jdou také rovnou do školy praktické. Testy školní zralosti nezohledňují etnické, kulturní a sociální odlišnosti, takže Romové končí (či spíše začínají) právě ve škole praktické. Také není výjimkou, že sami rodiče se domáhají toho, aby jejich děti byly umístěny v této škole. Jednak se zde děti lépe cítí pro svou početní převahu a dále zde bez větší námahy zažívají větší školní úspěšnost, navíc často předčí i své neromské spolužáky (Nečas, 2002, s. 111). Bohužel absolventi praktických škol mají značně omezené šance na získání dalšího vzdělání a následně na získání zaměstnání, což je pro mnohé romské rodiče zanedbatelný problém.

Ovšem školní neúspěšnost má podle Šotolové (2001, s. 42) i další příčiny vedle již zmíněné jazykové bariéry:

- Nedocení významu vzdělání
- Odlišná kvalita plnění funkce rodinné výchovy
- Nedostatečná domácí příprava
- Nedostatečná připravenost učitelů pro práci s menšinami
- Nižší informovanost dětí vyplývající zesociální izolovanosti mnohých rodin

Z vlastní zkušenosti mohu nastínit potíže, s nimiž se romské děti ve škole potýkají:

- Neochota a lhostejnost rodičů zajistit dětem školní pomůcky (mnohdy i základní)
- Nedostatek prostoru a klidu na domácí přípravu
- Péče o mladší sourozence je přednější než příprava na školu
- Nerozvinutá jemná motorika (potíže při psaní)
- Neexistence denního režimu
- Nezvládnutí vyučovacího jazyka, slabá slovní zásoba

Dále bych chtěla uvést některé psychická a osobnostní specifika romských dětí, se kterými jsem se při své práci často setkávala:

- Vysoká emocionalita – děti se snadno dostanou do afektu, potíže řeší emotivně, často vykřikují, předvádění se, strhávání pozornosti, hlasitá komunikace, živá gestikulace, dramatičnost
- Malá vytrvalost a slabá vůle – velmi brzy se vzdávají, nejsou ochotny překonávat překážky,
- Nespolehlivost, lhaní
- Nesamostatnost – dítě si samo nic nezajistí, nevyřídí, nezorganizuje
- Strach a nejistota – děti se často něčeho bojí, jsou si jisté jen ve skupinkách, dítě samo nechce chodit nikam samo
- Vzájemná soudržnost – přátelství výhradně mezi sebou (zvláště patrné ve vyšších ročnících), vytváření skupin bez ohledu na ročník
- Absence abstraktního myšlení – převaha myšlení konkrétního
- Hudební a pohybové nadání – nesetkala jsem se s dítětem, které by nebylo muzikální

Dalším problémem vzdělávání romských dětí je to, že sami rodiče mnohdy spatřují ve vzdělání svých dětí nebezpečí – mohlo by se jim odcizit. Rodiče často mají nepřiměřený strach, bojí se dojíždění (tam hraje svou roli i výše jízdného), nechtějí své děti nechat na internátě, někdy se to děje z praktických důvodů – dceřina pomoc s mladšími sourozenci (Romové v České republice, 1999, s. 340-1). Nutno podotknout, že samy děti o dojíždění, či pobyt na internátě nestojí, pakliže by tam s nimi nebyl někdo *jejich*.

Za zmínku také stojí připomenutí, že postavení romského dítěte mezi spolužáky také není samozřejmě ideální. Dle Říčana (1998, s. 120-121) *gádžovští* rodiče vedou své děti k tomu, aby se distancovali od svých romských spolužáků. Ti se často setkávají s odtahováním a neochotou. Svou roli v tom hrají nejen předsudky, ale i obava (často oprávněná) z různých nežádoucích vlivů, často mluva romských dětí, která bývá bezděčně vulgární, tyto děti si neuvědomují, že vulgarismy používají. Romské děti patří spíše mezi děti neoblíbené. Neoblíbenost je tím silnější, čím je romských dětí ve třídě více. Tyto děti jsou také agresivnější, mají v oblibě děti *gádžovské* děti, které jsou rovněž neukázněné. Dle Klímy (in Říčan, 1998) se problémem rovněž jeví složení třídy ze starších (o rok, ale často i více) romských žáků a mladších neromských spolužáků. Dále je nutné připočítat dvouletý „náskok“ daný rychlejší biologickým vyspíváním. Hrozí nebezpečí, že starší romské děti „budou

rozkládat třídu úplně jinými hodnotami a způsobem života, v lepším případě třídu opouští a do školy nechodí vůbec.“

Co by tedy napomohlo lepší integraci romských dětí ve vzdělávacím systému? Co všechno může udělat škola, aby byla školou pro všechny? Určitě změny v organizaci školy:

- snížení počtů žáků ve třídách s romskými žáky
- přípravné třídy, zvláště nenavštěvuje-li dítě mateřskou školu
- pedagogický personál – samozřejmě by měl být speciální pedagog, asistenti pedagoga, sociální pracovník (sociální pedagog)
- doučování, ať už školní, či mimoškolní
- více skupinového vyučování namísto frontálního
- multikulturní výchova
- vytváření otevřené komunitní atmosféry na školách
- zvyšování motivace romských rodičů a jejich důvěry,
- alternativní výukové metody

Pokud vezmeme v úvahu v této kapitole uvedená fakta, dojdeme nutně k závěru, že vzdělání má pro romskou minoritu, ale i pro majoritu zásadní význam. Romové jako početná etnická skupina lidí žijících na periferii společnosti, bez vzdělání, bez kvalifikace, bez profesního uplatnění, představuje do budoucna sociální problém. Východiskem je vytvoření podmínek v základních školách, které umožní romským dětem dosáhnout plného základního vzdělání a tím jim otevřít cestu ke vzdělání dalšímu. Je třeba přerušit desetiletí trvající segregaci romských žáků v praktických školách a snažit se o začlenění do běžných základních škol s inkluzivním vzděláváním (Romové v České republice, 1999, s. 349-350).

4 Koncepce integrace romské populace

Proces integrace Romů do společnosti lze chápat jako plnohodnotné zapojení příslušníků této menšiny do života společnosti, a to jak se všemi právy a povinnostmi, ale i možnostmi.

Dle Holomka (in Gabal, 1999) existují dva druhy překážek, které brání procesu integrace, a sice překážky vnitřní, pramenící z romského etnika a překážky vnější, vycházející ze z většinové společnosti.

Vnitřní překážky integrace:

- Hluboká izolace od majority, nejen prostorová, ale zejména kulturní a sociální, jde o bariéru blokující komunikaci a poznání a naopak posilující nedůvěru, nejistotu a strach
- Jiná kultura, zbytky orientálního myšlení, jiný hodnotový systém
- Nízká vzdělanost, a to i mezigenerační, nízká míra zvládnutí kulturního kapitálu majority
- Vlastní jazyk, který umožňuje do ještě větší izolace, špatná jazyková kultura
- Všeobecně nižší sociální úroveň (bydlení, nezaměstnanost, závislost na dávkách atd.), která není dána jen pospolitostí Romů, ale podílí se na ní i společnost
- Nerozvinutost vlastních zájmových, či jiných organizací schopných formulovat a reprezentovat vlastní zájmy směrem k většině a státu
- Neochota zúčastňovat se neromského společenského života
- Odpoutávání se romských elit a jejich malá ochota působit jako hnací motor komunity

Vnější překážky integrace:

- Předsudky, vedoucí k intoleranci, nesnášenlivosti, diskriminaci a někdy až k otevřenému rasismu
- Nekoncepčnost v politice parlamentu a vlády vůči Romům
- Na komunální úrovni všeobecně velmi nízká hladina chápání problematiky romské populace
- Vysoký nárůst kriminality
- Katastrofálně vysoká nezaměstnanost mezi Romy, a to nejen jako důsledek nedostačující vzdělanostní úrovně, ale i nekoncepční politiky vlád vůči Romům

Lze tvrdit, že situace romské menšiny patří mezi nejnaléhavější otázky vývoje české společnosti po roce 1989. Je vážnou výzvou v rovině sociální, ekonomické, právní, bezpečnostní i lidské. Stále se nepodařilo dosáhnout celkového pozitivního obratu. Zesilují trendy vedoucí k marginalizaci, stigmatizaci, sociálnímu vyloučení a k územní segregaci části Romů. Ti čelí předsudkům, nesnášenlivosti a diskriminaci. V posledních několika letech dramaticky zesílily některé negativní jevy, např. v oblasti bydlení (tzv. holobyty), územní segregace či předluženost. Objevují se potíže v soužití mezi romskou menšinou a většinovou populací rovněž v místech, kde tomu tak dříve nebylo (České Budějovice). Roste frustrace, skepse, apatie a pocit bezvýchodnosti nejen na straně Romů, ale i majoritní společnosti. Dochází k tenzím, zhoršuje se společenská nálada. Další prohlubování negativních trendů by navíc mohlo vést ke kolapsu společenské soudržnosti a k bezpečnostnímu riziku. Vzhledem k možnostem, jež se otevřely naší zemi díky událostem před pětadvaceti lety, je tento vývoj nepřijatelný.

4.1 Strategie romské integrace do roku 2020

Česká vláda usiluje o zlepšení situace Romů prostřednictvím cílených koncepcí. V této části bude můj text vycházet ze *Strategie romské integrace do roku 2020* (dále jen *Strategie*), jejíž zadavatelem je právě vláda České republiky, gestorem tvorby této strategie je ministr pro lidská práva, rovné příležitosti a legislativu a koordinátorem tvorby strategie Odbor lidských práv a ochrany menšin Úřadu vlády, Kancelář Rady vlády pro záležitosti romské menšiny. Doba realizace strategie má být uskutečněna mezi let 2014-2020.

Mezi klíčové tematické cíle *Strategie* patří

- Podpora Romů jako svébytné národnostní menšiny, podpora romského jazyka a kultury
- Snížení rozdílů ve vzdělání mezi majoritou a Romy prostřednictvím zajištění rovného přístupu ke kvalitnímu vzdělávání na všech úrovních
- Zvýšení zaměstnanosti a ekonomické aktivity romské menšiny
- Zajištění rovného přístupu Romů k důstojnému bydlení
- Zajištění rovného přístupu romské populace k sociálním službám a zdravotní péči

A dále horizontální strategické cíle:

- Zajištění rovného zacházení s Romy a jejich ochrana před diskriminací
- Bezpečné soužití

A strukturální strategické cíle:

- Podpora romské integrace na místní úrovni a boj proti sociálnímu vyloučení
- Vytvoření funkční sítě podporující implementaci Strategie
- Podpora participace Romů na veřejném životě
- Účinná unijní a mezinárodní spolupráce
- Poznání podporující interetnické soužití

4.1.1 Klíčové tematické cíle Strategie

Nyní podrobněji k jednotlivým tematickým cílům *Strategie*:

4.1.2. Podpora Romů jako svébytné národnostní menšiny, podpora romského jazyka a kultury

Romové jsou národem bez státu, a tedy bez zázemí „domovské země“ pro uchování svého jazyka, tradic a zvyklostí a pro uchování historické paměti. Rozvoj těchto oblastí je rovněž prostředkem k emancipaci Romů a ke zlepšení vztahů mezi nimi a majoritní společností. Seznamování veřejnosti s romskou kulturou, historií a současností je součástí výchovy směřující k etnické toleranci. Významnou roli má jak podpora kultury (festival Khamoro), tak institucí, které pečují o uchování romské kultury, tradic a paměti (Muzeum romské kultury v Brně). Současně je potřeba podpořit studium těchto věcí, a to jak Filosofickou fakultou UK (oddělení romistiky), ale rovněž dalšími akademickými institucemi, vysokými školami, neziskovými organizacemi i jednotlivci.

Jedním ze záměrů je poskytnutí účinné podpory užívání romského jazyka. Podle výzkumů mapujících jazykovou situaci Romů provedených Ústavem jižní Asie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy (v letech 2009, 2010) dochází k postupné ztrátě kompetence hovořit romským jazykem. Uchování jazyka je přitom pro rozvoj romské identity zcela klíčový. Možnost výuky romštiny by měla být ve školách nabízena jako doplňující volitelný

nebo nepovinný předmět Proto se navrhuje, aby ministerstvo školství podporovalo vývoj metodických a didaktických materiálů. Současně je potřeba řešit i problém nedostatku pedagogů, kteří by mohli vyučovat romštinu. Rozhodnutí o výuce romštiny by mělo záviset na poptávce žáků a na možnostech školy.

K podpoře identity Romů jako svébytné národnostní menšiny by měl přispět rovněž přístup k nezkresleným, objektivním informacím o Romech u majority, a to prostřednictvím jak školního vzdělání, tak mimoškolního vzdělávání a dále tak i šířením informací v médiích. Dále je nutné zahrnovat informace o romské kultuře a dějinách do rámcových vzdělávacích programů škol. Je velmi důležité pomáhat budovat pozitivní vztah veřejnosti k romské národnostní menšině, a to hlavně za pomoci veřejnoprávních médií.

4.1.3 Snížení rozdílů ve vzdělání mezi majoritou a Romy prostřednictvím zajištění rovného přístupu ke kvalitnímu vzdělávání na všech úrovních

Největším problémem v oblasti vzdělanosti je vzdělanostní propast mezi Romy a Neromy, vysoké zastoupení romských dětí ve vzdělávání s nižšími ambicemi (základní školy speciální), trendy k segregaci romských dětí ve školním, předškolním a částečně i středním vzdělávání a malá připravenost romských dětí na školu v důsledku nezapojování do předškolního vzdělávání.

Jedním ze *specifických cílů* je právě zvýšení přístupu romských dětí k předškolnímu vzdělávání. Nedostatečná participace romských dětí na tomto druhu vzdělávání vede k nižší připravenosti těchto dětí na školní docházku a v horším případě, v kombinaci s jinými negativními faktory, k selhávání dětí v hlavním vzdělávacím proudu a následným umístěním do škol speciálních. Obecně existuje menší dostupnost standardních mateřských škol pro všechny děti, navíc školky kapacitně nevyhovují. Navrhuje se jednak vytvořit systém odstranění či refundace poplatků za mateřskou školu (školné, stravné) pro děti ze sociálně znevýhodněných rodin, a to vytvořením dotačního titulu. Jiným opatřením je zavést nárokovost místa v mateřské škole v místě bydliště.

Dalším *specifickým cílem* je odstraňování segregace romských dětí ve vzdělávání a jejich začleňování do hlavního vzdělávacího proudu. Desegregace je ovšem tak náročný úkol, že vyžaduje působení řady opatření v různých oblastech (bydlení, dílčí opatření ve školství, mimojiné i zaměstnávání asistentů pedagoga pro žáky se sociálním znevýhodněním).

Třetím *specifickým cílem* je podpora Romů při dosahování sekundárního a terciárního vzdělávání. Romští žáci a studenti čelí značným i v těchto úrovních vzdělávání. Jsou navržena opatření, která zahrnují například prodloužení povinné školní docházky do získání minimálně výučního listu a zlepšování přípravy na volbu povolání na základních školách. Podpora romských žáků středních škol je nyní soustředěna spíše na finanční podporu, která sama v současné podobě není moc efektivní (řada žáků končí studium v prvním ročníku). Je proto potřeba doplnit tento program o účinný systém podpory romských studentů po zahájení střední školy, jako je tutoring, doučování, vyrovnávání znalostí ze základní školy a také psychologickou pomoc ke zvýšení sebevědomí, že školu zvládnou. Současně je potřeba zvýšit motivaci samotných škol, pro které je současná podoba administrativní zátěž a současně, aby školy byly schopny výše uvedenou podporu poskytovat.

A konečně posledním *specifickým cílem* je podpora doplnění vzdělání u dospělých Romů a celoživotní učení. Vzhledem k tomu, že značná část Romů nemá dostatečné vzdělání k uplatnění na trhu práce, je pro ně aktuální potřeba si vzdělání doplnit. Je třeba podporovat vzdělávací aktivity pro dospělé Romy, s důrazem na rozvoj funkční gramotnosti, posílit jejich kompetence v práci s dnes běžnými komunikačními prostředky jako je práce s počítačem a internetem, zvyšování gramotnosti v oblasti českého jazyka a práce na komunikačních dovednostech. Vedle různých specifických rekvalifikačních kurzů se toto může dít i formou kurzu zaměřených na opakování všeobecných znalostí. To může posílit jejich sebedůvěru a usnadnit jim tak nalezení pracovního místa.

4.1.4 Zvýšení zaměstnanosti a ekonomické aktivity romské menšiny

Otázka zaměstnanosti bude i v nadcházejících letech klíčová, poněvadž český trh práce je ovlivňován nepříznivým vývojem ekonomiky. Rychle roste počet dlouhodobě nezaměstnaných. Míra zaměstnanosti osob se základním vzděláním a bez vzdělání je výrazně pod průměrem Evropské unie a stále klesá. To všechno jsou faktory, které ukazují, že Romové budou bohužel i nadále patřit mezi skupiny nejvíce vystavené nezaměstnanosti. Negativními dopady je vytlačování znevýhodněných Romů na tzv. sekundární trh práce (je charakterizován pracovními místy s menší prestiží a nižšími výdělky; na tomto trhu je i méně stabilních pracovních příležitostí, ale zase je zde snazší získat nové zaměstnání; existuje zde vysoká fluktuace a malá možnost zvýšit si kvalifikaci), kde získávají nestabilní zaměstnání, často bez pracovní smlouvy. Výdaje, které musí stát vynakládat na nezaměstnanost tak nadále

snižují společenskou pozici Romů a zaměstnanost je tak považována za klíč pro cestu ze sociálního vyloučení a chudoby. Strategie počítá se zvýšením zaměstnanosti, s komplexními programy na podporu zaměstnanosti osob žijících v tzv. sociálně vyloučených lokalitách a podporu podnikatelských aktivit v těchto lokalitách. Dále by se měla zvýšit podpora vynakládaná na veřejně prospěšné práce, zejména v regionech s vyšší nezaměstnaností. Veřejně prospěšné práce jednou z mála příležitostí k nalezení zaměstnání a příjmu v místě bydliště. Veřejně prospěšné práce plní současně několik důležitých cílů, především zabraňují ztrátě pracovních schopností a návyků, směřují peníze do ekonomiky způsobem, který je většinově přijatelnější než vyplácení dávek, nestigmatizuje příjemce a nabízí potřebné práce nebo služby.

Další z priorit je výraznější podpora mladým Romům při nalezení prvního pracovního místa.

Z tohoto vyplývá i další *specifický cíl* - Podpora první pracovní zkušenosti, celoživotního učení a rozvoje dovedností. Podle výsledků regionálního šetření Světové banky je alarmující situace mezi mladými Romy ve věku 15 až 24 let, z nichž je 61% nezaměstnaných a 77% nemělo žádnou pracovní zkušenost. Získání pracovní praxe je přitom ústřední nejen pro další postup na pracovním trhu, ale i pro postavení ve společnosti. U lidí ohrožených rasovou diskriminací je nalezení prvního pracovního místa ztíženo, což má negativní dopad nejen na jejich celkovou pracovní kariéru, ale i na jejich důvěru ve většinovou společnost. Proto by tyto mladí uchazeči o zaměstnání měli být prioritně podpořeni. První pracovní místo by mohlo být spojeno se zvyšováním kvalifikace u zaměstnavatele, a to ve spolupráci s vybranými středními školami. Nešlo by o klasickou rekvalifikaci, ale o systém dalšího vzdělání při zaměstnání s finanční podporou zaměstnavatele.

Druhý *specifický cíl* - Podpora osob samostatně výdělečně činných a podnikání Sociální podnikání jsou podnikatelské aktivity, které jak prospívají společnosti, tak životnímu prostředí. Hraje důležitou roli v místním rozvoji a vytváří pracovní příležitosti pro osoby s nějakým znevýhodněním - zdravotním, sociálním nebo kulturním. Svou činností sociální podnikání tak podporuje solidární chování a začleňování do společnosti.

V oblastech s vysokou nezaměstnaností a nízkým počtem pracovních příležitostí může být sociální podnikání vhodným doplňujícím nástrojem, který zvýší ekonomickou aktivitu osob znevýhodněných na trhu práce. Sociální podnikání je však u nás na nízké úrovni a není podpořeno téměř žádnou odpovídající finanční podporou. Z pohledu romské integrace by

bylo žádoucí, aby takto zaměřené podniky vznikaly především v oblastech s vyšší koncentrací nezaměstnaných Romů. Na realizaci sociálního podnikání se bude podílet vedle Ministerstva práce a sociálních věcí rovněž Agentura pro sociální začleňování.

4.1.5 Zajištění rovného přístupu Romů k důstojnému bydlení

Špatné bydlení, často ve vyloučených lokalitách určuje životní situaci značné části Romů. Romské rodiny často narážejí na předsudky a diskriminaci ze strany pronajímatelů bytů. Tíživým, rozrůstajícím je fenomén drahého a nekvalitního bydlení na ubytovnách. Doplatek na bydlení je v současnosti především využíván na úhradu předražených forem podstandardního bydlení (ubytovny, přístřeší). Hlavním nedostatkem je absence sociálního bydlení (dostupné bydlení poskytované znevýhodněným občanům nebo příslušníkům sociálně méně zvýhodněných skupin, kteří nejsou schopni z důvodů omezené solventnosti získat bydlení za tržních podmínek). Cílem všech politik vedoucích k řešení bezdomovectví musí být udržení nebo nalezení bydlení, nikoli přístřeší či ubytování.

Cíle podpory bydlení ve vztahu k Romům musí směřovat k zajištění rovnému přístupu Romů k sociálnímu bydlení a zároveň i k tržnímu nájemnému bydlení. Dále by mělo dojít k eliminaci, či odstranění systému podstandardního bydlení. Nahrazení těchto typů ubytování sociálním bydlením je jedním z největších úkolů boje proti sociálnímu vyloučení.

4.1.6 Zajištění rovného přístupu romské populace k sociálním službám a zdravotní péči

Romové bydlící zejména ve vyloučených lokalitách, mají často ztížený přístup k sociálním službám. Problémy v přístupu ke zdravotní péči u Romů nebo Romů ohrožených sociálním vyloučením souvisejí s nízkou informovaností a povědomím o právech a povinnostech jako pojištěnce, případně pacienta. Bylo by účelné zvýšit dostupnost programu tzv. sociálního zdravotního pomocníka, jenž by byl nápomocem romským uživatelům sociálních služeb.

Specifický cíl - Zlepšení přístupu Romů k sociálním službám

Zajištění rovného přístupu všech obyvatel, bez ohledu na jejich národnost, místo, kde žijí, k sociálním službám, je jedním z úkolů, kterým se Strategie zabývá. Poskytování sociálních služeb, poradenství a zejména pak služeb sociální prevence jsou často špatně

dostupné. Právě dostupnost sociálních služeb v sociálně vyloučených oblastech má pro zlepšení celkové situace romské menšiny podstatný význam.

Služby by měly odpovídat potřebám klientů - terénní práce v romských lokalitách, nízkoprahové služby a komunitní práce. Právě komunitní práce je díky své citlivosti k etnickým specifikům, k rodinným vazbám, tradicím a zvyklostem Romů vhodnou formou práce s vyloučenými romskými komunitami.

4.2 Horizontální strategické cíle

4.2.1 Zajištění rovného zacházení s Romy a jejich ochrany před diskriminací

Jedním ze *specifických cílů* je pomoc a ochrana obětí diskriminace. Náš systém právní pomoci v současné době neumožňuje hlavně chudším a sociálně slabým osobám, mezi něž náleží značná část Romů, získat efektivní a účinné právní poradenství při řešení sporů a problémů. Záměrem je zajištění ochrany a pomoci obětem diskriminace a vytvoření systému přístupné bezplatné či finančně dostupné právní pomoci.

Dalším *specifickým cílem* je tolerantní společnost respektující svou diversitu a umožňující rozvoj všem svým složkám. Nastolená opatření, jež by k tomuto měla vést, jsou:

- Vzdělávání žáků a studentů k větší toleranci a respektu k odlišnosti
- Veřejné kampaně proti nenávisti a na podporu snášenlivosti a tolerance
- Spolupráce s médii na vytváření tolerantní společnosti respektující rovná práva všech

Právě média mají ústřední roli pro formování společenských názorů a nálad. Vedle vzdělání jsou tak hlavním zdrojem názorů na společnost a její dění. Proto je role médií v šíření tolerance, vzájemného respektu a boje proti nesnášenlivosti klíčová. Objektivním výběrem zpráv a jejich způsobem podání mohou média velmi výrazně ovlivnit vnímání menšin ze strany většiny a boření či naopak prohlubování stereotypů (nepřizpůsobiví občané, nebezpeční cizinci apod.).

4.2.2 Bezpečné soužití

Události posledních let, zejména protiromské demonstrace v mnoha městech v roce 2013, posunuly téma bezpečného soužití dále do popředí.

Specifický cíl - Ochrana Romů před extremismem a rasově motivovanou trestnou činností

Příznačností českých pravicových extremistických hnutí je *anticiganismus* jako zvláštní forma rasismu orientovaná proti romské menšině. Extremisté útočí na Romy na svých veřejných akcích, prostřednictvím stranických tiskovin nebo zpochybňováním genocidy českých a moravských Romů. *Anticiganismus* má přitom kořeny v tradičních předsudcích vůči příslušníkům romské populace. Projevy slovní agrese vůči Romům někdy zaznívají i od politiků, což se oprávněně stává předmětem kritiky zahraničních organizací. Je proto žádoucí, aby tomuto fenoménu byla věnována trvalá pozornost. Cílem by mělo být jak snížení výskytu projevů *anticiganismu*, tak i snížení vysoké hranice jeho tolerance ve společnosti.

Druhý *specifickým cíl* - Prevence kriminality ve vyloučených romských lokalitách a ve vztahu k romské menšině

Romové se snadno stávají obětí, lichvářů, dealerů drog či poskytovatelů nelegální práce, kteří zneužívají jejich situaci, nízké právní povědomí a nedostatek možností legální práce. Východiskem při řešení kriminality a rizikových forem chování je podpora prevence a její upřednostnění před represí. Podmínkou účinné prevence je nutná spolupráce a dialog mezi subjekty jako jsou policie, místní samospráva, škola, státní správa, instituce sociální práce a obyvatelé ohrožených lokalit. Účinným programem je rovněž asistent prevence kriminality, jehož velkou předností je zapojení příslušníků romské komunity do prevence a zvyšování zaměstnanosti u těžko zaměstnatelných osob.

4.3 Strukturální strategické cíle

V závěru této kapitoly bych se chtěla dotknout dvou strukturálních strategických cílů. Prvním z nich podpora integrace Romů na místní úrovni a boji proti sociálnímu vyloučení.

4.3.1 Podpora integrace Romů na místní úrovni a boji proti sociálnímu vyloučení

Integrace romské komunity probíhá především na místní úrovni. Zde Romové žijí svůj život -zde bydlí, děti chodí do škol, zde zpravidla pracují či hledají práci. Na místní úrovni se také nejvýrazněji projevují problémy prostorové segregace, sociálního vyloučení či sousedského soužití a interetnického napětí. Nutno podotknout, že kraje a obce jsou realizátory opatření, bez zapojení krajů a obcí by zůstala romská *Strategie* z větší části jen listinou „do šuplíku“.

Nejvýraznějším systémovým krokem vlády pro pomoc samosprávám v uplynulém období bylo vytvoření Agentury pro sociální začleňování v romských lokalitách, která byla založena v roce 2008. Agentura pomáhá samosprávám při mapování problémů sociálně vyloučených lokalit a jejich obyvatel a napomáhá integraci romské menšiny v oblasti sociální a ekonomické. Propojuje přitom místní subjekty (úřady, neziskové organizace, školy, úřady práce, zaměstnavatele, policii i veřejnost).

4.3.2 Podpora participace Romů na veřejném životě

Podpora participace je druhým a zároveň posledním bodem, který ze *Strategie* zmíním. Jednou z dlouhodobých koncepcí romské integrace je upřednostnění opatření, které jsou zaměřené na aktivaci samotných příslušníků romské minority před opatřeními založenými jen na pasivním přijímání pomoci.

Specifický cíl - sledování zastoupení Romů v zákonodárných, exekutivních a poradních pozicích a průběžná podpora vyšší zastoupení Romů na exekutivních pozicích v rámci veřejné správy. Potenciálních romské uchazeče, například z řad středoškolských studentů, bude možné oslovit na středních školách, kde studuje vyšší počet Romů.

Vize vyšší participace by byla naplněna, kdyby Romové byli zapojeni do politického a veřejného života na všech stupních a jejich zastoupení by přibližně odpovídalo jejich početnosti. Přispívání ke vzájemnému dialogu a spolupodílení se na rozvoji by se dělo na všech úrovních, od místní, přes krajskou, až po centrální.

5 Praktická část

Kvalitativní výzkum – „...druh pedagogického výzkumu, rozvíjený od 60. et 20. století...je založen na fenomenologické filozofii; zdrojem dat jsou přirozená prostředí (např. škol. třída); důraz je kladen na výklad zkoumaných jevů očima samotných aktérů; produktem je detailní popis často jednotlivých případů; metody jsou přejímány hlavně z etnografie a sociologie, zejm. zúčastněné pozorování, etnografický rozhovor, případová studie, výzkum životního příběhu.“(Průcha, Walterová, Mareš, 2003, s. 111-112)

Cíl výzkumu

Cílem výzkumu této bakalářské práce je zmapování aspektů, které jsou definovány v teoretické části jako překážky úspěšné integrace. Těmito překážkami rozumíme velmi vysokou nezaměstnanost, problematiku bydlení, výchova a vzdělávání, sociálně patologických jevů, ale i specifika romského etnika. V závěrečné fázi budu komparovat výsledky vlastního šetření s teoretickými koncepcemi a strategiemi integrace romské komunity.

Výzkumná metoda

V praktické části jsem provedla kvalitativně laděný výzkum, a to metodou nestandardizovaných rozhovorů. Tuto techniku jsem si vybrala z důvodu, že mám díky své profesi vazby na romskou komunitu v místě, kde jsem výzkumné šetření prováděla. Nestandardizovaný interview je totiž založen na důvěře a nebyla potíž se k respondentům dostat. Snahou tohoto typu rozhovoru, ale i snahou mojí, bylo dostat se k osobnosti respondenta a pochopit jeho způsob jednání a vystupování. Respondentova výpověď je pak pravdivá a autentická, subjektivní, veškeré situace a jevy jsou viděny vlastníma očima. Výzkum probíhal v měsících listopadu a prosinci roku 2014, v příhraniční části Plzeňského kraje. Celkem jsem provedla pět individuálních hloubkových rozhovorů. Dotazovaní byli ve věkovém rozpětí 28 až 49 let. Při zaznamenávání výroků jsem používala diktafon, tudíž vše bylo dokonale zaregistrováno pro následnou důkladnou analýzu.

Nyní se budu snažit popsat co nejpřesněji a nejvěrněji to, co jsem z pestrých a obsáhlých výpovědí zaznamenala.

Zpočátku mých návštěv, po mém příchodu do příbytků dotazovaných, byli nejprve celkem ostražití, ba až nedůvěřiví, ale po čase „ledy povolily“ a projevila se romská otevřenost, upřímnost a výmluvnost. Zvláště když jsem před každého položila drobný dárek, kterým jsem vyjádřila poděkování za jejich ochotu, tak se atmosféra brzy stala vřelejší.

Všichni dotazovaní respondenti se dotkli témat, jež je ponejvíce trápí a bezprostředně se dotýkají životů jejich a jejich rodin. Samozřejmě jsou to otázky vztahů mezi nimi a *gádži* – *bílými* obecně, vztahy mezi Romy samotnými, vztahy na místní úrovni, a to jak v jejich komunitě, tak mezi nimi a většinou. Dále pak byla samozřejmě zmíněna problematika bydlení, nezaměstnanosti, a s tím související vzdělání a vzdělávání. Někteří se pak rozpovídali i o zvycích a tradicích své komunity a v neposlední řadě i osobních trápeních, jež je tíží, například týkající se dětí, finančních závazků, zdraví, vztahů s blízkými a dokonce i o záležitostech, jež se jim udály dejme tomu na úřadech, v obchodě, na ulici, ukázali mi rodinné fotky...

Na začátku každého rozhovoru jsem se pokaždé ptala, jak se mám o Romech vyjadřovat, zda si respondenti přejí, abych o nich mluvila jako o Romech, či zda by jim nevadilo označení Cikáni (vím ze své praxe ze školství, že i děti samy o sobě říkají, že jsou *Cigáni*). Všichni mi odpověděli, že jim pojmenování cikáni vůbec nevadí. Naopak, vyslovovali se, že se jim tak říkalo vždy. Navíc sami o sobě tvrdí, že jsou Cikáni, či spíše *Cigáni* nebo též *Romáci*, a že sami netuší, odkud a proč se najednou vzalo označení Rom.

1. respondent, žena, paní M.

Má první respondentka si stěžuje na to, že jí vadí, jak *bílí* házejí všechny Romy „do jednoho pytle“. Toto zmiňuje vícekrát během rozhovoru, z čehož se dá usuzovat, že to paní M. opravdu trápí. Vadí jí, že když něco provede jeden Rom, ihned jsou za špatné označení všichni. Podle jejího názoru, se s *bílými* nedá vyjít, vidí na člověku jen to špatné, nezdraví ani neodpovídají na pozdrav, podle jejích slov ji zdraví jen asi dvě rodiny. Její rodina se s nikým z většinové populace ze vsi nestýká, nejvíce se sestrou a s *Romáky*. Paní M. v dobrém zmiňuje jen úřednici z místní pošty, ta jí prý pomůže s vyplňováním složenek, ta je prý příjemná jako jedna z mála. „*Taková kdyby byla na výboře*“, říká paní M. (podotýkám, že respondentka se domnívá, že starostka místní obce nemá Romy v lásce).

Paní M. také hodně vzpomínala na minulé bydliště, na obec ve stejném okrese, kde žije nyní. Tam měl její životní partner zaměstnání, lidé byli vstřícnější, ochotnější, paní M. tam má matku s jejím manželem. Tam byl blízko les, kam chodili v létě pěšky na borůvky, jejich sběrem si v létě přivydělávali. Zde sice také na borůvky i houby chodí, ovšem do lesa už musí jezdit, nemají auto a tak musí jezdit s někým, kdo je vezme a navíc se do auta ani všichni s dětmi nevejdou.

...Do rozhovoru vstupuje partner paní M. a reaguje, že v minulém místě bydliště, kde se jim opravdu vedlo lépe, a to především kvůli tomu, že tam měl zaměstnání. Pracoval při obecním úřadě, kde vykonával veřejně prospěšné práce – hrabal listí, sekal dřevo, opravoval, co bylo potřeba. S paní starostkou prý vycházel výborně, narozdíl od starostky obce, kde bydlí v současné době. Pan Š. navíc bohužel ještě velmi špatně vidí, dokonce i hůře slyší, což je pro něj pochopitelně téměř nepřekonatelná bariéra pro nalezení zaměstnání.

Dále pan Š. uvádí, že za minulého režimu bylo lépe, nefetovalo se, nezabíjelo se, nedělaly se takové rozdíly mezi lidmi. Dokonce při oslavách 1. máje chodili v průvodu *bílí s cigány* dohromady, oslavy Dne dětí rovněž probíhaly společně. A ihned připojuje, že i v milém bydlišti probíhaly alespoň oslavy Dne dětí, kdežto v současném místě pobytu obecní úřad nic pro děti nepořádá...respondent je s celkovým stavem nespokojený, když hovoří, je na něm znát i jistá sklíčenost. Také podotýká, že nikdy nebyl ve výkonu trestu, nikdy nekradl, bál se, že vždy žil slušně a přesto nemá nic. Mluví i tom, že jak mezi Romy, tak mezi majoritou jsou lidé dobří i špatní. Velmi mu chybí zaměstnání, domnívá se, že obec (starostka) by měla více „dělat pro lidi“, hlavně pro Romy. Vadí mu, že zaměstnává jen *české* lidi, Roma ani jednoho.

Paní M. dále hovoří o bydlení. Uvádí, že jen za nájem platí 10 000 korun 1500 korun za elektřinu, 500 korun za plyn a ještě splácí 1000 korun dluh za topení. Dohromady s partnerem pobírají 17 720 korun. Celkem jim tedy zbývá cca 5000 korun na měsíc. Pronajímatelka jim nic slevit nehodlá (je jedna z těch lidí, co skoupili desítky byty v určité, zpravidla chudé lokalitě a nyní je pronajímá povětšinou právě Romům), nikdo je nedrží, když se jim to nelíbí, prý se můžou najít něco jiného. Respondentka se ptá: „*Kam ale máme jít? A kde mám brát? Žijeme od peněz do peněz.*“ Přesto jedním dechem dodává, že děti má čisté, oblečení mají vyprané, vyžehlené, nemají vši. Mrzí ji, že na Vánoce nebude moc dárků, že zatím má pro děti jen dvoje salonky (čokoládové kolekce). Mluví o tom, že „*gadže nepotřebuju k životu, nic mi do kapsy nedaj, nic do ruky nedaj, my si užijeme děti sami*“. Celkově že jí pomáhá

matka, která jezdí na „hromádky“ (odložené věci u soukromých domů, které jejich majitelé již nepotřebují a takto se jich zbavují) do sousedního Německa.

Respondentka (i její druh) několikrát shodně uvádějí, že až jejich starší dcera vyjde základní školu (zbývá jí ještě jeden rok), tak se odstěhují zpět do předchozího bydliště. Děti by tam také chtěly, mají tam kamarády, příbuzné. Zde děti (hlavně dcery, jež jsou obě sluchově postižené) nechce pouštět samotné ven, bojí se o ně. V minulém místě pobytu se jim, jak jsem uváděla již výše, podle jejich slov, žilo lépe, a to především z důvodu, že partner paní M. tam měl práci. Hovoří také o tom, že Romové *Čechy* nezajímají a ve stávající vsi se situace stejně nezlepší. Říká: „*Chci lepší žití, ale všechno berou (rozuměno sociální dávky), je těžko, práce není. Člověk se nemůže pozvednout*“.

2. respondent, žena, paní H.

Respondentka zahajuje rozhovor konstatováním, že Rom jen tak práci nedostane, že se lidem (rozuměno majoritě) nelíbí, že je *tmavý*. Zaměstnavatelé soudí člověka podle vzhledu, raději vezmou *bílého*, než-li Roma. Její manžel se šel ptát na práci do místní firmy, odmítli ho s tím, že práci nemají, ovšem když za ním šel uchazeč Nerom, ten práci dostal okamžitě. „*Nikdo nás nechce*“ soudí paní H. Rovněž údajně slyšela, že kdo půjde do práce, nebude dostávat vůbec žádné dávky státní sociální podpory. O ty také přišla na dobu tří měsíců (celkem o 29 000 korun), a to kvůli udání, které na ní přišlo kvůli tomu, že její manžel si „na černo vydělal na železe“ (sběrem železa). Udali ho prý nejspíše závistiví sousedé, Romové. Respondentka říká, že mezi Romy panuje velká řevnivost a závist, a že už ani rodina mnohokrát nadržuje pohromadě, snad jen pokrevní příbuzní, ale vztahy na úrovni švagrovství, či snacha – tchýně, nemusí být úplně ideální. Sousedka jí údajně mnohdy pomůže víc. Sama měla osm let dvě kamarádky Romky a poté ji obě zradily, mrzí ji, že mezi lidmi nevládne soudržnost. „*Cikán taky cikána podrazí*“, míní paní H.

...Někdy oprávněně *gádžové* vyčítají, že Romové dělají nepořádek, netřídí odpad, kradou na zahrádkách. Také že se do noci hlučně baví, zpívají, tancují, hrají na harmoniku, že zkrátka není klid v domě. Na druhou stranu respondentka konstatuje, že i „*některý bílí jsou hnusný, špíny, horší jak cigáni*“. Na Roma se prý okamžitě ukáže, že jsou špinaví, že se na ně dřívě a častěji zaměřuje OSPOD (odbor sociálně právní ochrany dětí), na lidi z majority se podle jejich slov tento odbor tak často nezaměřuje, nedovolí si na ně. Spatřuje v tom rasismus.

Navíc lidé z majority je spíš obejdou, než by pozdravili, „*my pozdravíme dřív*“, říká. A dodává: „*Mám ráda upřímný lidi, ne který se na nás navyšujou*“. V návaznosti s tím také paní H. uvádí, že by se jí líbilo, kdyby existovaly školy, které by byly čistě romské. Sama zažila jako dítě školou povinné ústrky ze strany dětí majority. K tomu doslova dodává: „*Bílí jsme nesnášeli, šli po cikánech*.“ Také by se jí zamlouvalo, kdyby se tam děti učily romštinu.

Mimo jiné emotivně hovoří o tom, že Romka by své dítě nikdy nezabila, nevyhodila v pytli do popelnice, tak jak to dělají *gádžovky*. Na tomto místě reaguji a ptám se, proč jsou zas naopak dětské domovy plné odložených a nechtěných romských dětí. Na to mi paní H. odpovídá, že je to z důvodu chudoby, nedostatku peněz a špatného a nedostupného bydlení. Jinak by své dítě nikdy neodložily.

Respondentka také mluví o tom, jaký vidí rozdíl v přístupu k dětem v porovnání s námi, *bílými*. Nedávají jim žádná domácí vězení, ta berou jako týrání. „*Děcko nezbijem, máme lítost*“, říká. Děti jsou pohromadě spolu s dospělými, přibírají je ke všem hovorům. A když chtějí, aby jim děti nerozuměly, hovoří mezi sebou romsky (naučí se prý romsky časem, až budou dospělé, sama až se naučila až jako zletilá). Ani úplně malé děti se od žádných činností neodhánějí, všichni jsou pořád více méně pospolu. Na otázku, zda by myslí, že by děti měly navštěvovat mateřskou školu, aby poté byly lépe připravené na vstup do základní školy, odvětlí, že když jsou ženy na rodičovské dovolené s mladšími dětmi nebo nemají práci, tak nevidí důvod, proč by měly dávat do předškolních zařízení. „*Držíme víc pohromadě, máme to v krvi, brečíme, máme větší lítost, vzpomínáme a začneme brečet...*“, doplňuje paní H.

I tuto respondentku trápí otázka bydlení. I ona platí neúměrně vysoké nájemné. O pronajímatelce se vyjadřuje jako o „*mafiance*“. Jít jinam je téměř nemožné, „*vezmou radši bílýho, nemáme kam jít*“, konstatuje paní H. Dále mluví o tom, že nemůže do bytu ani investovat, nijak ho rekonstruovat, postupně si bydlení zvelebit, ovšem když není jejich, investované peníze by jim pak nikdo neproplatil. A hypotéku zase nedostanou, jsou nezaměstnaní.

Závěrem paní H. uvádí, že budoucnost vidí spíše hůře, že by i chtěla více „*zapadnou*“ do většinové společnosti, ale ovládá ji pocit, že o to majorita nestojí. „*Nevadí mi komunikovat s českým člověkem, ale nesmí hned, že jsem cigánka...*“, uzavívá interview.

3. respondent, žena, paní A.

Třetí respondentka spatřuje největší potíž v samotných Romech. Tvrdí, že si vše dělají sami. Kupříkladu při hledání práce nejsou vytrvalí, jak sama říká „*neumí bojovat do konce*“, brzy se vzdávají, musí zkoušet hledat a ptát se dál. Jako příklad uvádí svého partnera, který se umí uplatnit. Dle jejího vyjádření se umí se chovat, má jiný přístup, jiný tón řeči, s každým vyjde, byl ve světě, má zkušenosti, je inteligentní, domluví se slovensky, maďarsky i německy. Má vzdělání (je vyučen) a povětšinou se pohyboval v zaměstnáních mezi příslušníky majority. Ovládá vícero řemesel, i když je vyučen jako důlní zámečnick. Kdyby se chtěl ovšem v této profesi uplatnit, musel by do Karviné (místo jeho vyučení), proto v této lokalitě vzdělání beztak neuplatní. Paní A. říká, že kdo chce, práci si najde, byť třeba jako kopáč, „*když lidi chtěj, dělat budou*“. Ovšem dodává, že Rom musí pracovat usilovněji než *gádžo*, musí si práci jakoby „zasloužit“ a více obhájit a více o ní bojovat.

Sama ví, jak je to bez práce a bez střechy nad hlavou těžké (byla pět let bezdomovkyní), jejími slovy „*člověk začíná od nuly, nemá se čeho chytit*“. Vypráví, jak je obtížně, když nemáte vůbec nic, lidé se k Vám otočí zády, nemůžete se hnout, „*nemáte stovku na benzín, ani na svačinu*.“ Její partner, i když neměli na benzín, jel do práce na kole (povětšinou na „melouchy“). V současné době jezdí za prací padesát kilometrů daleko (výpomoc rodinnému příteli s rekonstrukcí domu) a paní A. míní, že toto by málokdo byl ochoten podstoupit a to i z *bílých*, podotýká.

Respondentka také rozvíjí úvahy nad tím, že rodina dnes nic neznamena, nic není. Dříve snad byla rodinná pouta nezpřetrhatelná, ovšem o dnešní době už to neplatí. Hovoří o tom, že když jí a jejímu partnerovi bylo nejhůře, přišli o byt i o zaměstnání, tak je její „*máma vyrazila ven jak špinavý prádlo*“, vzala si peněžní příspěvek na stravu a bydlení a za tři dny jim oznámila, ať její byt opustí. Pokouší se mi vysvětlit, že „*když jsem bezdomovec a ubytujete mě, dám vám přece všechno, co mám, vždyť u vás jím a spím, nemám nic, dám vám všechno...*“ Cizí lidé (tehdejší sousedé) je u nich nechali čtyři měsíce bydlet. Několikrát zdůrazňuje, jak moc si jich za to dodnes váží.

Když paní A. mluví o rodině, tak samozřejmě i o svých dětech. Má s nimi mnohem lepší vztahy, než-li má s matkou, vychází výborně i se snachami. Jen jí vadí, že jedna snacha se o své děti (tedy vnuky paní A.) nepřiměřeně bojí, nikam sami nesmí, dokonce je nepouští ani na školní výlety, že jsou rozmazlené a prozřetelně „mladým“ říká: „*nerozmazlujte je tolik, teď máte, ale až mít nebudete, bude zle*“. Synové práci mají, i když nejsou vyučení. Opět opakuje,

že když člověk chce, práci si najde, jakoukoliv. Vzdělání není až tak potřeba. Také hovoří o tom, že zná dívku, která je „*samá škola, ale práce žádná*“, je evidovaná na úřadu práce a zaměstnání sehnat nemůže, i když má maturitu a k tomu i jiné studium (jaké přesně, neví).

Respondentka také vzpomínala, že když její synové chodili na základní školu, přála si jejich umístění do zvláštní školy. Měli mnoho neomluvených hodin, hrozilo jí, že jí syny odeberou, tak sama navrhla, že by mohli přestoupit do zvláštní školy, která by pro ně mohla být schůdnější. Ovšem bylo jí ostře řečeno, že synové do zvláštní školy nepatří. Jako trest oba tedy tehdy strávili měsíc v diagnostickém ústavu a posléze se vrátili do své domovské školy, kde již pak problémy neměli.

Při interview samozřejmě došlo i na problematiku bydlení. Na rozdíl o předešlých respondentek je paní A. s bydlením víceméně spokojená. Za nájem vydá 5 500 korun, pronajímatelka ho vypočítává podle počtu osob a podle klíče – čím více osob, tím větší nájem. A protože paní A. žije v bytě pouze s partnerem, platí i o mnoho nižší nájemné. Základní a první zařízení bytu si pořídili s pomocí svých známých a z „hromádek“ a na další si postupně vydělali. Po letech bezdomovectví je za to paní A. vděčná. Chtěla by mít sice své vlastní bydlení, ale ví, že na něj zřejmě nikdy nedosáhne. Ví, že doba i práce je nejistá a že když „*přijdou krize, tak trvá, než se vyhrabete, byla jsem pět let bezdomovec, nechci se ponižovat, už ne, jsem ráda, že jsem tady.*“

Když se paní A. dotkla bydlení, došlo i na Romy na Mostecku. Ty ona odsuzuje. Říká, že tito Romové „*nechápu, co je vana, voda, kamna, nechápu, co je linka. Všechno zdemolujou. Tyhle Cigáni přišli za Slovenska, neznali nic, jen chatrče, díra a nic. Ty se neumí chovat, neumí se přizpůsobit, jedou si svojí čáru, děti polonahý..., neváží si ničeho.*“

V konečné fázi rozhovoru paní A. moudře přemítá, že „*předsudky jsou všude, je to o lidech, obě strany si to kazí. Jednají s vámi i podle sympatie, každý jinak. Svět je promíchanej, lidi nemůžou být extra, ať jsi fialovej, modrej, nejde bejt rozdělený. Nejde říct, tady jsme my a ohrada, tady jste vy a ohrada, svět je pro každého stejnej...Nemůžu být zlá, ty budeš zlá, ale já ti pomůžu. Zlo se rodí zlem. Budeš zlá, budeš to mít horší. Ty zlý sami ještě přijdou. Pomsta je špatná...Člověk se potrestá sám, vše je o čase, na toho člověka to přijde., věřte mi, mám zkušenost. Chleba je pro všechny stejnej.*“

Ještě podotkne, že ona problémy s lidmi nemá, „*ani s těma, ani s těma.*“ Jen Romové jsou více prohnanejší, kradou i mezi sebou. Tvrdí: „*Někdy nám pomohli Češi, někdy Cikáni.*

Je to půl na půl, nejde to dělit.“ Ještě přidává historku, která se jí stal minulou zimu. Jeli s partnerem do okresního města a místní restaurace ležel u její zdi na zemi člověk. Vedle něj ležela igelitová taška s nákupem. Lidé chodili nevšímavě okolo, obcházel ho, zřejmě si mysleli, že dotyčný člověk je opilý. Oni s ním zatřásli, on se probral, byl prý celý vyděšený, že mu pomohli Romové, že ho neokradli. Řekl jim, to by nečekal, že „*Cigán ho neokrad, naopak, že mu pomoh*“.

Úplně nakonec mi respondentka povídá, zda bych nechtěla slyšet, co si myslí ještě o jedné záležitosti. Pochopitelně, že jsem odpověděla, že ano. Zeptala se mě, jestli vím, proč se v romské populaci rodí tolik dětí s postižením. Odvětila jsem, že to netuším. A paní A. mi sdělila, že se domnívá, že je to proto, že „*Cigáni si berou bratrance a sestřenice.*“ Děj je to údajně velmi frekventovaný, děti se pak rodí sluchově postižené (musím podotknout, že sama jsem se setkala faktem, že sluchově postižených je mezi Romy poměrně dost), s nějakým handicapem, například s postiženými prsty a podobně. Paní A. dodává: „*To by se mělo řešit, na prvním místě mít pořádek v tom, s kým kdo žije.*“

4. respondent, žena, paní M.

Tuto respondentku nejvíce tíží otázka zaměstnání. Domnívá se, že ve zdejší lokalitě je příliš ukrajinských a slovenských občanů, kterým zaměstnavatelé dávají přednost. Zmiňuje pracovní agentury, že sice díky nim je situace posledních čtyři, pět let lepší, a že i úřad práce dává i doporučenky, ale i přesto není stav při hledání zaměstnání nijak uspokojivý. Paní M. mi na příkladu uvádí, jak lehce může člověk přijít o práci: omylem na ni v posledním zaměstnání přišla exekuce, jež měla být určena její sestře. Než se vše vysvětlilo a uvedlo do náležitého stavu, tak respondentka dostala ve zkušební době výpověď. Když pak žádala o přijetí zpět, nebylo jí vyhověno, a to s tím, že by stejně přišly jiné problémy. Paní a. má z toho jednání pocit zklamání, křivdy a hořkosti. Zažívá jistě nezáviděníhodnou situaci, kdy nemá ani práci, ani bydlení. Bydlí u kamarádky (tou je předešlá respondentka) a sama uvádí: „*Kdybych se teď postavila před barák tak, jak jsem, tak to je vlastně skoro všechno co mám. ...Zažívám, že nemám nic, musím nutně do práce.*“ Po novém roce zřejmě nastoupí do Teska jako pokladní, dodává však, že plat je tam velmi nízký. Říká také, že je problém, když v předešlých pracovních poměrech máte odpracován jeden měsíc, zaměstnavatelé k tomu přihlížejí, minulí zaměstnavatelé píší posudky. Ti stávající se vyptávají, co je toho příčinou. Respondentka k tomu uvádí, že například vždy jezdila do práce s někým autem, dotyčný pak

nejel a potíže byla na světě. Paní A. neměla ani peníze na autobus, aby do zaměstnání mohla dojet. Podotýká, že první měsíc je vždy nejhorší, člověk je zcela bez prostředků, odkázán na toho, kdo ho do práce odveze. Problém bývá i se vstupní lékařskou prohlídkou, na kterou také nezbyvají finance. Chybí prý takzvaně „vstupní“ peníze, než člověk dostane první výplatu. Když je respondentka v nějakém pracovním poměru, tak dle jejích slov do kolektivu zapadne, ale při problému se jí nikdo nezastane, není jí pomoheno. A ne tak ani od řadových kolegyň a mistrových, ale křivdu pociťuje spíše z „kancelářských“ míst (personální oddělení), nechtějí ji vyslechnout.

Paní M. je sama, nemá partnera. O to je to podle jejích slov horší. Nemá, kdo by se o ni postaral, nemá nárok ani na podporu v nezaměstnanosti, ani žádné dávky státní sociální podpory. Je téměř v roli bezdomovkyně. Ptá se: „*Jak máme existovat?*“ Jeden z minulých partnerů byl *gádžo*, byli dokonce manželé, měla se s ním dobře. Tvrdí: „*Když máte peníze, každý je kamarád.*“ Ale po deseti letech se vztah rozpadl. Manžel ji začal nadávat „*cikánko*“, to ji velmi vadilo, říkala mu: „*Tos doted' nevěděl s kým spíš?*“...

O tom, že by si například doplnila vzdělání (je nevyučená) příliš slyšet nechce. Pracovala s dívkami, které měly dokonce maturitu a všechny vykonávaly stejnou práci. Tudíž v tom, mít vzdělání, kapitál nespátňuje. Podotýká, že její bratranec je vyučený kuchař a práci rovněž nemá.

...respondentka dále hovoří o dceři, o její současné situaci, ale i tom, jaké měla dětství, jak ji vychovávala. Uvádí, jak chtěla psychologka z pedagogicko psychologické poradny poslat v první třídě její dceru automaticky do zvláštní školy nebo zpět do mateřské školy. Dcera byla hravá, nevyzrálá na školní docházku. Respondentka se při slovech psychologky velmi rozhořčila, proč hned do zvláštní školy? Zazněla odpověď, že prý je to běžná praxe. Na paní A. chtěla dotyčná pracovnice poradny zavolat policii. Dcera nakonec do zvláštní školy nenastoupila, šla následně do druhé ročníku a s pomocí své matky školní docházku v pořádku zvládla. Paní M. na vše dohlížela a kontrolovala. Učitelé se chovali vstřícně, tam rasismus necítila. Dcera netrpěla, byla se spolužáky na horách, dokonce i u moře. Ovšem od spolužáků zažila i posměšky a ústrky. Paní M. říká, že rasismus je i mezi dětmi. Musela usilovat o přijetí. Děti měly například značkové oblečení, ona ho musela mít také, nevzaly by ji jinak mezi sebe. Musela víc bojovat o jejich přízeň, více bojovat, bát v něčem i lepší. Dokonce jeden čas měla i více značkových věcí. Respondentka mluví o tom, že „*dcera dá svým dětem, co viděla a měla sama.*“ Ještě uvádí, že ona měla jen jedno dítě, ale co „*ty chudáci, co mají*

tři, čtyři děti, který na to nemají, pro ty to je neúnosný.“ Ale samozřejmě, „když rodina chce, udělá pro děti, co může, udělá i výlet, třeba jenom malej, i jen na zmrzlinu.“ Domnívá se, že i když rodiče nemají peníze, tak do ústavu děti dávat nemusejí. Příčinu problémů spatřuje v tom, že mnohdy je *„doma neúnosná situace (myšleno výchova dětí), rodiče ji neumí napravit, mohli by si jít sednout do kriminálu, tak je (děti) sami dají do děčáku.“*

...respondentka rozmlouvá i o tom, že *„mezi bílýma jsou vrstvy, který si myslí, že můžou všechno. Vadí mi aroganti, já vycházím s lidma, ale nesmí být arogantní“*. Kamarádky má jak mezi ženami z majority, tak Romky. Domnívá se, že v současné době diskriminace Romů nebují, ji se děla zejména *„dřív, zažívali ji spíš naši předkové.“* ...respondentce se také, jaká existuje v Německu komunikace mezi lidmi, mezi většinou a menšinami – Turky, černochoy, jak se na ně nikdo nepovyšuje, jak tam všichni žijí v souladu. Toto je to podle ní patrné všude, na ulici, v obchodech.

...paní M. se mimo jiné domnívá, že nenapravitelní Romové (co demolují byty apod.), zejména v sociálně vyloučených oblastech, by mohl mít žádoucí vliv romský koordinátor. Tito Romové prý potřebují dohled, citují paní A: *„Nějakej kápo aby mezi nima byl.“*

Respondentka se v závěru interview vrací k bytové otázce, stýská si, že pronajímatelka ji nechce už žádný byt pronajmout, přiznává, že sice v minulosti nezaplatila asi dva nájemy, ovšem z důvodu nejnnutnější rekonstrukce právě majitelčina bytu. Stěžuje si, že jiné lidi vezme, dokonce nadále nechává bydlet i ty, co jí nájemné neplatí a ještě jí byty ničí. Výstižně k tomuto s povzdechem připomíná: *„ Práce a bydlení, jedno bez druhýho nejde.“***5. respondent**, muž, pan P.

Respondent začíná své vyprávění tím, že oznamuje, že nemá rád označení Rom, odjakživa byli *Cigáni*, a tak by to podle něj i mělo zůstat.

Také on nejvíce a několika místech vypichuje otázku zaměstnanosti. Podle jeho tvrzení lidé z majority Romům nejvíce vytýkají, že Romové nepracují. *„Cigán nemaká, platím na něj daně“*, uvádí. Klíčový problém a diskriminaci vidí kvůli barvě pleti, zaměstnavatelé Romy nechtějí zaměstnávat, dávají přednost Ukrajincům, Vietnamcům. Sám s tím má osobní zkušenost – ucházel se telefonicky o práci, byla mu přislíbena, ovšem když se dostavil osobně, najednou vše bylo jinak, pracovní místo již najednou nebylo, bylo mu řečeno, že se ozvou, kdyby se nějaká vhodná pracovní pozice uvolnila...jako Romovi mu nezbyvá než hojně vyžívat švarec systém, kde mu dá živnostník padesát korun na hodinu. Pracovat „na

černo“ prý není problém. Také on sám nepracuje jiným způsobem. „*Dělám melouchy, někdy u soukromníka instalatérinu, jezdím, pomáhám kamarádovi na baráku*“, uvádí. Spolu s manželkou jsou oba vedeni na pracovním úřadu, pobírají podporu v nezaměstnanosti. S věškerými sociálními dávkami mají celkem 13 500 korun, tudíž pan P. ani jinou volbu (pokud chce rodinu uživit) nemá. Navíc říká: „*Nejsem typ, co sedí doma, chodím na melouchy*“. Dobře si ale uvědomuje, že tento systém není dobrý, a že do budoucna nepřinese nic pozitivního. Neodvádí se daně, nebude na důchody. Stěžuje si také, že Rom nedostane ani nejmenší úvěr, kdežto například Vietnamci dostanou úvěry na cokoli, a přitom se často stává, že také oni úvěry v hojně míře nesplácejí.

...Uvažuje i nad tím, proč Romové odcházejí do Velké Británie. Není to kvůli pobírání sociálních dávek, nýbrž kvůli dostupnosti dobrého zaměstnání. Respondent na příkladu svého bratrance uvádí, jenž si tam týdně vydělá v přepočtu 13 000 korun, a když pracuje i v sobotu, tak i 2 200 korun za směnu. Romská menšina tam prý nepocituje diskriminaci. Pan P. zdůrazňuje, že práce je základ. První, co by měla vláda řešit je nezaměstnanost, v tom je hlavní problém. Stát se zadlužuje, na výplaty sociálních dávek nebudou prostředky, bude se krást, dojde na rabování a vše může vést až k občanské válce. Ve vládě by měli tak mít zastoupení i Romové. Ovšem vzápětí skepticky dodává, že „*Cigán bude koukat na peníze, co má v kapse a Cigán bude jako bílej*“.

Diskriminaci spatřuje pan P. i na poli bydlení. Opět uvádí osobní zkušenost – sháněl podnájem, volal potencionálnímu pronajímateli, ten kývl, ovšem když přijel osobně, majitel nemovitosti obrátil a sdělil mu, že starosta si nepřeje, aby v jejich obci byli ubytovávaní Romové. Pan P. tedy šel za dotyčným starostou, ten se tvářil udiveně a ptal se respondenta, zda není nějakým nastrčeným romským aktivistou a zda incident není natáčen na skrytou kameru...Jako další ukázkou uvádí svou švagrovou, jež shání rovněž podnájem, ale je dlouhodobě neúspěšná, poněvadž se jmenuje *Horvátová*. Toto příjmení majitelům bytů stačí, aby usoudili, že zájemkyně bude jistě nedůvěryhodnou osobou.

Panu P. též vadí, že jsou všichni „*Cigáni v jednom pytli – jeden Cigán něco udělá, a hned zase ty Cigáni. Jeden Cigán a je z toho celá kupa. Bílej něco provede a každé řekne ON, Cigán něco provede a hned ONI*“. V souvislosti s tímto přemítá nad tím, že dříve (myšleno za minulého režimu) bylo lépe, postavení Romů bylo lepší, sice „*nebyla svoboda, ale nebyl rasismus, Cigán byl jako každé bílej*.“ Úvahu dále rozvíjí: „*Za komunistů se všichni uživili, nebyli na sociálkách, dělali přesčasy. Mára dělala v Amatce (firma Amati Kraslice), táta byl*

ošetřoval dojníc. Lidi dělali jako uklízečky, v kravíně, měli pole, pěstovali zeleninu, brambory. Dnes se všecho rozkradlo, Česká republika všechno dováží, hlavně z Polska... “Do rozhovoru vstupuje tchán: „ Dřív jsem dělal v kravíně, bylo dobře. Dělal jsem tam i s bílýma. Nikdo se nám neposmíval. Pak to zrušili a to bylo špatný. “

Dále se respondent dotýká specifík romského charakteru: „ Řeknu to otevřeně – nejsme zvyklý bejt zavázaný, jsme svobodný, bavíme se, umíme makat...K bílému přijde exekutor, na dvacet tisíc, bílej se z toho hroutí, ožere se, pak rozmlátí hospodu. Já mu (exekutorovi) řeknu – vem si, zítra si pořídí jiný. Zajedu na „hromádky“, známý mi daj...jsme bezstarostný, neřešíme. Cigáni jsou víc pohromadě, aspoň u nás v rodině. Ale znám i příklad, že ne. Držíme pospolu, i cizí. I celá bytovka, když měli přijet skini. To u bílých není, oni nám to i závidí. Cigáni se jdou zastat sami od sebe, bez mýho vědomí, aniž bych jim říkal. Je tak všude, i u Olašských i světských cigánů. Cigán neumí bejt sám, jsme rádi pohromadě. Ne doma, ale v bytovce. Bílý se i víc rozvádí, ten má ženu a ještě milenku, ta má milence a ještě ex...Rádi zpíváme, hrajeme. Rád si pouštím muziku nahlas...Všichni bílý jsou na peníze, u nás je to jinak – dnes mám, zítra mít nemusím. Když mám tak dám, když nemám, nedám. Když mám, neřeknu, že nemám, pomůžeme si. Nikoho neodmítneme, jsme lítostivý....To samý s jídlem – manželka uvaří, jídlo neseme paní mámě. Jídlo nás zajímá jen jestli ho máme na zítra... teď jsem byl v krámě, koupil jsem dvacet kilo bůčku za tři tisíce. Nakupuju na celej měsíc, nemám na to, chodit denně do večerky. Čemu se směju u vás bílých je, že jídlo jíte tři, čtyři dny nebo ho dáváte uvařený do mrazáku. My nejíme ohříváný jídlo. Nikdy. Ta (manželka) ráno uvaří, ale večer už to nejíme. Zbytek vyhodíme. Gádžo má barák, auto, ale on ušetří na jídle...třeba nepošleme děcko do školy bez svačiny. Na děti je lítost, nemá svačinu, ať zůstane doma. Bílej mu natočí vodu a běž. My něco dopoledne uvaříme, třeba bramborový placky... “

Probíráme i otázku vzdělání. Respondent se domnívá, že vzdělání není až tak potřeba, má bratra, jenž má výuční list číšníka, déle svářečské osvědčení a osvědčení na vysokozdvíhový vozík, práci nedostane. Švagr je pokrývačem – práci také nesežene. A ti co mají maturitu, tak se romské komunitě straní. Problém spíše vidí ve výchově v rodinách a na základních školách. Jeho synovi děti při nástupu do první třídy spolužáci řekli: „ ty neumíš česky, ty seš cigán. Je to výchovou, ať děti učí rozlišovat, poznávat jakej je bílej, černej, modrej...Rodiče děti učí – hele, to je Cigán, bacha na něj. Neučí je poznat, jakej ten člověk je...Učitelce se pořád něco nelíbí, pořád si na něco stěžuje, pořád něco požaduje.“ Tchýně respondenta podotýká: „Špatně se tady chovají, bílý žalujou na naše děti. Vadí jim, že děti nosí tepláky. V

minulý škole to nikomu nevadilo. Tam učitelky brečely, když jsme se stěhovali., tady je škola špatná.“

Další ústrky zažil respondent i v situaci, kdy chtěli přihlásit syna do mateřské školy. Bylo jim sděleno, že mají plný stav, ovšem když za nimi šel Nerom, tak jeho dítě umístěno bylo. Panu A. vadí, že se *gádžům* pořád něco nelíbí, že Romy pomlouvají. On se snaží vyjít s každým. Jak říká, i Češi by se nad sebou měli zamyslet, také jsou mezi nimi „lumpové“. Ptá se: *„Proč bílý zabíjejí, vraždí? Jo, Cigáni kradou ve velkém, ale nemají těžký zločiny – vraždy, znásilnění“*. Tchán reaguje: *„Teď půjdou Vánoce, slyšíte o Ježíši, Vánoce odejdou, tak o Ježíši neslyšíte...“*

Respondent se v závěru opět navrácí k tématu nezaměstnanosti a systému vyplácení sociálních dávek. Systém by se měl navrátit tam, kde byl za minulého režimu. Navrhuje řešení: *„Neděláš – nebudeš mít, děláš – budeš mít (dávky). Je třeba rozlišovat, jestli Cigán maká nebo nemaká. Mělo by se říct DOST sociálním dávkám. Některý cigáni využívaj systém (dávky) až moc. Mělo by se říct – Cigáni STOP sociální dávky, do práce nebrat Ukrajince, Vietnamce. Dávky brát, jen když vás firma nevezme.“*

Analýza a komparace výsledků výzkumného šetření s teoretickými koncepcemi integrace

V této části práce se pokusím rozebrat a porovnat několik klíčových témat, jak jsou nastíněny v koncepcích Strategie romské integrace 2020 (teoretická část práce), a kterých se dotkly v rozhovorech i dotazování respondenti.

Z šetření vyplývá, že jednoznačně nejzásadnější negativním trendem je problém extrémní nezaměstnanosti. Nikdo z dotazovaných nemá zaměstnání, všichni jsou registrováni na úřadu práce jako uchazeči o zaměstnání. Respondent a partneři respondentek i jejich příbuzní jsou zaklesnutí v kole švarc systému, či si přivydělávají příležitostnými pracemi. Všichni zúčastnění hovoří o nezaměstnanosti jako o problému číslo jedna, všichni se k němu obšírně vyjadřovali. Příčinu neúspěchu spatřují jednak ve vysoké nezaměstnanosti obecně, ale především v diskriminaci (s níž mají účastníci výzkumu osobní zkušenost) kvůli jejich příslušnosti k romské menšině. Zaměstnavatelé navíc, dle jejich slov, dávají přednost občanům pocházejícím ze Slovenska a Ukrajiny. Když už se některý ze zaměstnavatelů rozhodne, že je zaměstná (většinou drobní podnikatelé), tak bez pracovního kontraktu, navíc s nízkými výdělky. Rom musí také o práci v mnohem větší míře bojovat, musí více dokazovat, že si ji zaslouží. A když už práci má, musí vynakládat více úsilí si ji udržet, musí méně chybovat, více dokazovat, že je dobrý.

Jednou respondentkou bylo ale i popsáno, že někteří Romové nejsou při hledání, byť jen příležitostného a málo prestižního zaměstnání, málo vytrvalí, neumějí se chovat, brzy se vzdávají a podléhají skepsi. Další dotazovaný vypověděl, že někteří Romové o práci příliš nestojí a hojně využívají (či spíše zneužívají) štedrý systém sociálních dávek.

Z výzkumu vyplývá, že dotazovaní Romové celkově o nalezení práce stojí, ale cítí se diskriminováni. Přivítali by více veřejně prospěšných prací a více stabilnější zaměstnání. Právě podporou veřejně prospěšných prací má ve svých koncepcích zakomponována i *Strategie*, což by přivítali i sami Romové.

Jeden respondent se domnívá, že je zapotřebí nastavit jiná pravidla v systému dávek státní sociální podpory. Dávky by měli pobírat jen ti, kteří pracují anebo o zaměstnání opravdu usilují, ale nedostává se jim. Další respondenti rovněž uvádějí, že by zaměstnavatelé neměli v takové míře zaměstnávat občany jiných zemí. S katastrofálně vysokou nezaměstnaností úzce souvisí i záležitost chudoby. Je pochopitelné, že s chudobou jsou také

konfrontování dotazovaní respondenti. A nelze se tomu ani podívat. Nezaměstnanost, vyšší počet dětí, neexistence úspor, drahé bydlení, to vše stahuje účastníky výzkumu (a nejen je) do víru chudoby. Ve *Strategii* je rovněž *zaměstnanost považována za symbol pro cestu z chudoby*.

Dalším zmiňovaným tématem bylo bydlení, a to velmi drahé bydlení. Příčinou jsou velmi vysoké nájemné, neúměrné kvalitě a běžnému standardu. Majitelka bytů, v nichž všichni dotazovaní bydlí, vypočítává nájemníkům nájemné podle počtu lidí. Šestičlenná rodina tak zaplatí jen na nájemném 10 000 korun, které za služeb zahrnuje jen režii za vodu a topení. Elektřinu a plyn musí nájemníci platit zvlášť. Mohou se tak dostat až na výši 13 000 korun, což je pro respondenty nepředstavitelně vysoká částka.

Z interview plyne, že toto respondentům jim samozřejmě nelíbí, ale nemají jinou možnost. Chtěli by jiný typ bydlení, nejlépe formou osobního vlastnictví. Jsou si ale vědomi, že na něj těžko kdy dosáhnou. Dozvídám se, že kdyby měli dotazovaní nemovitost ve svém vlastnictví, starali by se o ni a rádi ji zvelebovali. Touží se vymanit z tohoto předraženého bydlení, ovšem opět narážejí na diskriminaci. Majitelé bytů mají vůči romskému etniku předsudky, bojí se o znehodnocení svého majetku (někdy oprávněně).

Ze *Strategie* vyplývá, že bude usilovat o eliminaci, či dokonce úplné vymýcení fenoménu podstandardního bydlení (ubytovny). Klade si za cíl umožnit větší přístup k sociálnímu bydlení a k bydlení tržnímu, ke kterémuž má přístup populace většinová. Romové po tomto rovněž volají. Domnívám, že řešením by byly i obecní byty, ovšem je jich nedostatek, obce se jich postupně zbavují, navíc i tam by pravděpodobně příslušníci romské populace bojovala s diskriminací a měli by tak jen velmi malou šanci takovýto byt dostat. Právě ale dostupný bytový fond by byl řešením segregace a nástrojem proti sociálnímu vyloučení.

Respondenty zmiňovaným předmětem byla i škola vzdělávání. Zde dotazovaní též zažívají jisté formy diskriminace. Poslední účastník výzkumu ji pocítil, když chtěl umístit své dítě do mateřské školy. Nebylo mu vyhověno s tím, že mají plný stav. Dítě majoritních rodičů přijato ovšem bylo. Jinak z šetření vyplynulo, že celkově romští rodiče o zařazování dětí do předškolního vzdělávání nestojí. Ve valné většině jsou matky doma na rodičovské dovolené s mladšími dětmi nebo jsou nezaměstnané a také je to stojí finanční výdaje. Nevidí tudíž důvod své děti do „školek“ umístit. V škole zase děti zažívají ústrky, posměšky segregaci od spolužáků. Někteří spatřují vinu i v učitelích, které děti více peskují a jsou proti dětem zaujaté.

Sama ze své profesní praxe mohu potvrdit, že děti z většinové společnosti romské děti příliš nepřijímají, nechtějí s nimi sedět v jedné lavici, nechtějí s nimi pracovat ve skupinách. A čím jsou děti starší, tím více se segregace projevuje. Na druhou stranu, samy romské děti příliš nestojí o společnost těch *bílých*. Shlukují se ve skupinky, a tyto hloučky se opět setkávají s dalšími skupinkami. A opět platí, čím starší děti, tím více jsou skupinky *barevně* rozdělené. Samozřejmě existuje, že *bílé* děti přijmou ty romské, ale děje se to spíše výjimečně. Vyzorovala jsem, že opačným směrem je situace příznivější – romské dítě by spíše přijalo společnost neromského. Bohužel i někteří kolegové chovají vůči romským dětem odstup. Ano, romské dítě je zpravidla temperamentnější, divočejší, citovější, hluchnější, někdy i neukázněnější a vinou rodičů na vyučování nepřipravenější, ale je smutné vidět nechut' akceptovat odlišnosti těchto dětí. Chápu, že pro někoho mohou být tato specifika romského naturelu obtěžující, ovšem kdo z nás je dokonalý? Sama vím nejlépe, kolik trpělivosti a úsilí člověk musí mnohdy vyvinout, ale učitelské řemeslo je jak známo náročné a není pro každého...

V čem se všichni bohužel stoprocentně shodli, že vzdělání jako takové má pro ně jen pramalý význam, o čemž svědčí i fakt, že všichni dosáhli jen základního vzdělání (sice nastoupili na učňovské obory, ale záhy studium ukončili). Několikrát uváděli příklady na svých příbuzných a známých, ze kterých bylo patrné, jak vzdělání nikomu z nich zaměstnání nezajistilo. I vyučení jedinci (či dokonce maturant) práci nemají, jsou vedeni na úřadech práce, nebo když již vyučení jsou, tak ve svém oboru beztak nepracují. Navíc – ti co maturitu mají, se romské komunitě většinou straní. Jedna respondentka uvedla, že na pozicích, které zastávala (kde postačovalo jen základní vzdělání), pracovaly i ženy, jež byly vyučené nebo i s maturitou, tak k čemu vzdělání?

V jednom z cílů *Strategie* se hovoří o větším začleňování dětí do předškolního vzdělávání. Zde se domnívám, že nebude příliš úspěšná. Romští rodiče, jak jsem již uváděla výše, nevidí důvod, proč své děti do „školek“ dávat. Vysvětlení, že tím jejich ratolesti budou lépe připraveny do hlavního vzdělávacího proudu, příliš neobstojí. Podotknou, že vše doženou ve škole. Bohužel mnohdy nedoženou. Děti nejsou přivyklé na režim, mají horší výslovnost, menší slovní zásobu, neovládají či neznají některé činnosti (stříhání, malování temperami...). Doma je domácí přípravě věnována nedostatečná či žádná doba a potíže jsou na světě...

Potíž spatřuji i v naplňování dalšího cíle *Strategie*, a to je podpora sekundárního a terciálního vzdělávání. Idea je to vznešená, ale už děti na základních školách většinou o další

vzdělávání neprojevují zájem, proto se domnívám, že vdechnout život tomuto opatření bude velmi náročné. Například bod - prodloužení povinné školní docházky do získání minimálně výučního listu, se mi jeví jako neuskutečnitelné. Není to úplně tak, že by žáci nestáli o vzdělání, o dobré školní výsledky, ale chtěli by je „zadarmo“, bez práce a hned. Nemají výdrž, nejsou vytrvalí. A motivace? Když děti, žáci, studenti vidí, že jejich rodiče, prarodiče, starší sourozenci, nemají taktéž žádnou „školu“, a ti ji náhodou mají, tak je jim „k ničemu“, tak pražádnou motivaci nemají anebo jen velmi malou. *Proč bych měl(a) studovat?*, ptají se. *Práci stejně nedostanu...* Škola je pro mnohé bohužel nutné zlo. Ve vzdělání nespátřují kapitál.

Dalším opatřením *Strategie* je podpora tutoringu, doučování, psychologická pomoc. Ano, toto by se mohlo setkat s úspěchem. Sama mám s doučováním romských dětí zkušenosti, opravdu bývá pro žáky velkým přínosem. A podpora jejich sebevědomí, že učení zvládnou je vždy žádoucí.

Další oblastí, kterou respondenti v hojně míře zmiňovali, byl vzájemný vztah Romů a Neromů. Z výzkumu plyne, že dotazovaným nejvíce znepokojuje, že je příslušníci většiny všechny „hází do jednoho pytle“, že jsou všichni stejní. Proti tomuto se ostře ohrazují. Mají pocit, že *bílým* nejsou dost dobří, že na nich neustále něco vidí, nedraví je. Dotazovaní ale uznávají, někteří jedinci jejich etnika opravdu problémoví jsou, dělají nepořádek, hluk, kradou, zneužívají sociální dávky... Uznávají, že na obou stranách jsou lidé dobří i špatní. Vadí jim, jak je prezentují média, především televize. Vysvětlovali mi, že Romové jsou jen v něčem jiní, mají jiné zvyky, tradice, hodnoty, jiný přístup k dětem, což lidé z majority nechápou. Zajímavým faktem je, že všichni dotazovaní se touží po sociální inkluzi, ovšem podle jejich slov to většinová společnost neumožňuje. Hovoří o tom, jak by chtěli „zapadnout“, ale *my* je „nechceme.“

Tuto oblast se zavázal řešit první strategický cíl - Podpora Romů jako svébytné národnostní menšiny. K tomuto by měl přispět přístup k nezkrasleným informacím o Romech, a to prostřednictvím všech druhů vzdělávání a tak i šířením objektivních informací hlavně ve veřejnoprávních médiích. Ta by měla pomáhat budovat pozitivní vztah většinové veřejnosti k romské menšině. Naplnění tohoto cíle opět nebude snadným úkolem. Změnit smýšlení o Romech je během na dlouhou trať...

Bylo by samozřejmě ideální, kdyby došlo k naplnění vize, jak ji předpokládá *Strategie* a k níž by naše společnost měla směřovat. To jest *překonání všech historicky podmíněných*

znevýhodnění romské menšiny, a dosažení takového stavu, kdy nebudou existovat neodůvodněné a nepřijatelné rozdíly mezi značnou částí Romů a převážnou částí majoritní společnosti v neprospěch Romů v žádné sféře společenského života. Romové si uchovají svoji specifickou pouze jako národnostní menšina, tedy svoji identitu, jazyk, kulturu a národní povědomí a tradice a budou přispívat touto rozmanitostí k obohacení společnosti. Soužití Romů s ostatní společností bude bezkonfliktní.

Závěr

V této bakalářské práci jsem se snažila zmapovat problémy, které jsou bariérou úspěšné integrace romské minority. Vzhledem ke svému profesnímu zaměření mám k Romům blízko, dennodenně se s romskými dětmi a potažmo i jejich rodiči setkávám. Akcent kladla na oblast vzdělávání romských dětí. Pozornost jsem zaměřila na výchovu v romské rodině a její odlišnosti, dále na jejich potíže dětí při vyučovacím procesu.

V teoretické části jsem se zabývala historií a Romů. Dějiny Romů jsou dějinami kočovníků, tuláků, psanců, tuláků, mučedníků a přistěhovalců. Nahlédnutím do jejich pestré, i když pohnuté minulosti by nám mohlo pomoci snáze pochopit i svérázný romský naturel. S tím souvisí i vyobrazením specifík romského etnika jsem se pokusila o identifikaci psychických a charakterových odlišností.

V dalších částech jsem se věnovala postojům většinové společnosti k romské populaci, které jsou bohužel většinou velmi negativní. Předsudky a distance mají v majoritní společnosti hluboké kořeny. Hledala jsem odpovědi, co je příčinou těchto předsudků a sociálního vyloučení a popsala jsem především podoby tohoto vyloučení. Tyto podoby se projevují v mnoha negativních trendech, s nimiž jsou Romové konfrontováni. Je to především neúměrně vysoká nezaměstnanost. Právě nezaměstnanost je považována za nejdůležitější faktor sociálního vyloučení a chudoby. Zmínila jsem problematiku bydlení a omezeného přístupu k sociálním službám a v neposlední řadě sociálně patologické jevy, s nimiž se příslušníci romského etnika rovněž v hojně míře potýkají.

A závěrečné kapitole jsem nastínila možné koncepce integrace romské komunity. Nesnadná situace romské menšiny vyžaduje co možná nejrychlejší a nejúčinnější řešení. Pro vystihnutí této záležitosti jsem vycházela z vládní Strategie romské integrace do roku 2020. Popsala jsem jednotlivá předsevzetí této strategie, která by měla vést k odvrácení negativních tendencí ve vývoji Romů v oblastech zaměstnanosti, bydlení, vzdělávání a dostupnosti sociálních služeb a rovněž by měla zajistit bezpečné soužití a účinnou ochranu Romů před diskriminací a podpoří rozvoj romské kultury, jazyka a také participaci Romů na veřejném životě.

V praktické části jsem v kvalitativně laděném výzkumu podrobně zmapovala osobní zkušenosti vybraných respondentů s problémy, které brání jejich úspěšné integraci. V závěru

bakalářské práce analyzuji a komparuji výsledky výzkumného šetření s teoretickými koncepcemi a strategiemi týkající se projednávané problematiky.

Kdybych měla hodnotit průběh výzkumného šetření, tak bych mu přisoudila jednoznačně kladné znaménko. Respondenti byli vstřícní, milí a ochotní, i když zpočátku trochu nejistí, netušili, co je „čeká“. Dotazovaní hovořili otevřeně a spontánně, projevila se naplno romská upřímnost i temperament. A také jeden z nejtypičtějších znaků romského etnika - soudržnost. Chvilku po začátku dotazování se seběhly děti, střídali se sousedé, či příbuzní.

Mne osobně setkání s nimi obohatilo a zas o kus posunulo k pochopení „romské duše“. Dozvěděla jsem se o romských zvycích a tradicích, pro mne zajímavých. Navíc bylo zřejmé, že jsou potěšeni zájmem o ně samé, že jsou chvíli ve středu dění, že se někdo zajímá o jejich názory a pocity.

Z mého pohledu, jenž je pochopitelně z velké části ovlivněn mou profesí, se mně jeví jako východisko úspěšné integrace nejvíce otázka vzdělání a vzdělávání. A to jak na straně romské menšiny, tak na straně majority. Právě vzdělávání je prioritou mnoha romských i neromských, vládních i nevládních institucí. Mnozí učitelé o Romech, jejich historii a kultuře a zvycích nic neví. Nevědí nic ani o svých žácích. Romové a jejich děti toho také o svých kořenech a minulosti mnoho neví. A škola jim v této oblasti také nic neposkytne. Učitelům i dětem a jejich rodinám by měli pomáhat asistenti, ať už romští či neromští a případně i sociální pedagogové. Jen vzájemné pochopení je cestou z tohoto spleteného labyrintu. Aby se společnost co nejméně dělila na *my* versus *oni*. Osud, který nebyl k Romům nikdy přívětivý, je z velké části historií toho, čeho jsme my „civilizovaní“ schopni udělat pro to, abychom jejich svébytnost zničili. Romové byli vždy příliš „jiní“. Předsudky, netolerance, nepochopení, malá a neobjektivní informovanost vůči odlišným kulturám (a Romům samozřejmě nejvíc) způsobily, že o této nejpočetnější etnické menšině nenajdeme v učebnicích žádnou nebo jen minimální zmínku. A Romové tak bohužel patří k největším a nejvíce nepochopeným „cizincům“ u nás.

Seznam použité literatury

FRASER, A. *Cikáni*. Praha: NLN, 2002. ISBN 80-7106-212-X

GABAL, I. a kol., *Etnické menšiny ve střední Evropě: konflikt nebo integrace*. Praha: G plus G, 1999. ISBN 80-86103-23-4

CHALOUPKOVÁ, Z.: *Současnost a romská populace*. Bratislava: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 1991. ISBN 80-7138-031-8.

KRAUS, B.; HRONCOVÁ, J. a kol. *Sociální patologie*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2010. ISBN 978-80-7435-080-1

NAVRÁTIL, P.: *Romové v české společnosti*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-741-8

NEČAS, C.: *Romové v České republice včera a dnes*. 5. doplněné vydání. Olomouc: Univerzita Palackého, 2002. ISBN 80-244-0497-4.

PRŮCHA, J.; WALTEROVÁ, E.; MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*. 4., aktualizované vydání. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-772-8

Romové v České republice. Socioklub. Praha: Sociopress, 1999. ISBN 80-902260-7-8.

ŘÍČAN, P.: *S Romy žít budeme - jde o to jak*. 2. vydání. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-410-9.

ŠOTOLOVÁ, E. *Vzdělávání Romů*. 2. rozšířené vydání. Praha: Grada, 2001. ISBN 80-247-0277-0

Jiné zdroje

Romové v České republice. [online]. [cit. 2014-09-11]. Dostupné z:
<http://romove.radio.cz/cz/clanek/18530>

Vzdělávání Romů. [online]. [cit. 2014-09-30]. Dostupné z:
<http://clanky.rvp.cz/clanek/c/Z/1254/vzdelavani-romu.html/>

Strategie romské integrace 2020. [online]. [cit. 2014-10-10]. Dostupné z:
www.vlada.cz/assets/...romske.../2014_05_13_Romska-strategie-2020.doc

Sociální bydlení. [online]. [cit. 2014-10-19]. Dostupné z:
<http://www.socialnibydeni.org/clanky/vychodisko-pro-pripravu-vecneho-zameru-noveho-zakona-obsahujiciho-definici-socialniho-bydeni>

Sociální podnikání. [online]. [cit. 2014-10-25]. Dostupné z:
<http://www.ceske-socialni-podnikani.cz/cz/socialni-podnikani/principy-a-definice>